

VILNIAUS UNIVERSITETAS
KAUNO HUMANITARINIS FAKULTETAS
LIETUVIŲ FILOLOGIJOS KATEDRA

RIMANTĖ GEGUŽIENĖ

MAGISTRO DARBAS

**VEIKSMAŽODŽIŲ SUBJEKTO HIPERFUNKCIJA
J. IVANAUSKAITĖS ROMANE *PLACEBAS***

Darbo vadovas _____
(parašas)

(Darbo vadovo mokslinis laipsnis,
mokslinis pedagoginis vardas,
vardas ir pavardė)

Magistrantas _____
(parašas)

Darbo įteikimo data _____

Registracijos Nr. _____

TURINYS

Pratarmė	3
Įvadas	5
1. Subjekto hiperfunkciją numatantys veiksmo reikšmės veiksmažodžiai	13
1.1. Agento [A] funkcijos samprata	13
1.1.1. Agento [A] funkciją numatantys veiksmažodžiai	14
2. Subjekto hiperfunkciją numatantys būsenos reikšmės veiksmažodžiai	29
2.1. Paciento [P] funkcijos samprata	29
2.1.1. Paciento [P] funkciją numatantys veiksmažodžiai	30
2.2. Percipiento [Pcp] funkcijos samprata	39
2.2.1. Percipiento [Pcp] funkciją numatantys veiksmažodžiai	40
2.3. Beneficiento [B] funkcijos samprata	45
2.3.1. Beneficiento [B] funkciją numatantys veiksmažodžiai	46
3. Subjekto raiška	50
Išvados	54
Summary	56
Literatūra	57
Šaltiniai	59
Sutrumpinimai	60

PRATARMĖ

Darbo **tyrimo objektas** yra veiksmažodžių suponuojama linksnių subjekto hiperfunkcija.

Taigi pasirinkta tyrinėjimo kryptis — nuo linksnių semantinės funkcijos einant prie formos, priešingai nei tradicinėje gramatikoje, kur pirmiausia apibrėžiami kalbos sandaros vienetai ir tada nustatomi jų ryšiai su turinio plane apibrėžtomis reikšmėmis.

Darbo tikslas — nustatyti subjekto hiperfunkciją sudarančias funkcijas, remiantis veiksmažodžių semantiniiais tipais. Siekiama parodyti veiksmažodžio lemiamą vaidmenį, atskleidžiant jo semantinius santykius su daiktavardžiu ar jo atitikmenimis, atliekančiais subjekto vaidmenį.

Uždaviniai:

- 1) suklasifikuoti subjekto hiperfunkciją numatančius veiksmažodžius į semantinius tipus;
- 2) nustatyti subjekto hiperfunkcijos sintaksinę realizaciją, t.y. išsiaiškinti, kokiomis gramatinėmis formomis realizuojamos subjekto semantinės funkcijos;
- 3) nustatyti subjekto hiperfunkcijos leksinę realizaciją, t.y. nurodyti, kokioms leksinėms grupėms priklauso skirtingų subjekto funkcijų aktantai.

Darbo medžiaga. Medžiaga rinkta iš J. Ivanauskaitės romano *Placebas*. Iš viso surinkta per 2000 subjekto hiperfunkciją numatančių veiksmažodžių pavyzdžių, iš kurių tik dalis kaip iliustracinė medžiaga panaudota darbe.

Tyrimo metodai. Darbe remiamasi sintaksinės semantikos metodais: predikatinė ir komponentinė analizė. Predikatinės analizės metodu nustatomas sakinio predikatas ir jo argumentai su subjekto hiperfunkcija. Semantinės analizės metodu nagrinėjami predikato ir argumentų semantiniai santykiai, jų jungimosi galimybės.

Temos aktualumas, naujumas. Lietuvių kalbotyroje mažai tyrinėtos subjekto hiperfunkciją sudarančios semantinės funkcijos, netyrinėta subjekto hiperfunkcija, remiantis veiksmažodžių semantiniiais tipais. Taigi šio darbo objektas ir jame atliekami tyrimai yra nauji, todėl svarbūs lingvistikos mokslui.

Darbo struktūra. Darbą sudaro pratarinė, įvadas, trys dalys, išvados, santrauka anglų kalba, literatūros sąrašas, šaltiniai, sutrumpinimų sąrašas. Pratarinėje apibrėžiamas darbo objektas, iškeliamas tyrimo tikslas, uždaviniai tikslui pasiekti, tyrimo metodai, pagrindžiamas temos aktualumas, naujumas. Įvade apžvelgiama teorinė literatūra, aiškinamos sąvokos, supažindinama su įvairių tyrinėtojų požiūriu, nurodoma, kokiu požiūriu bus remiamasi darbe. Pirmojoje dalyje aptariama veiksmo reikšmės veiksmažodžių suponuojama agento [A] funkcija, į smulkesnius semantinius tipus skirstomi šią subjekto funkciją numatantys veiksmo veiksmažodžiai. Analizuojama agento [A] funkcijos sintaksinė ir leksinė realizacija. Antrojoje

dalyje aptariamos būsenos veiksmažodžių suponuojamos patiento [P], percipiento [Pcp] ir beneficianto [B] semantinės funkcijos, jų semantiniai santykiai su predikatu. Būsenos reikšmės veiksmažodžiai klasifikuojami į smulkesnius semantinius tipus, nagrinėjama šių subjekto semantinių funkcijų sintaksinė ir leksinė raiška. Trečiojoje dalyje nagrinėjama subjekto raiška sakinyje, t.y. aiškinamasi, kokiomis gramatinėmis formomis realizuojamas subjektas. Išvadosė išdėstyti apibendrinti tyrimo rezultatai. Darbo pabaigoje pateikiama santrauka anglų kalba, literatūros sąrašas, šaltinis, kuriuo naudotasi renkant medžiagą, vartotų terminų sutrumpinimai.

ĮVADAS

Sakinys gali būti tiriamas keliais aspektais. Aiškiausiai supriešinami du aspektai — sintaksinis ir semantinis. Sintaksiniu aspektu sintaksės faktai aptariami pradėdant formomis, pirmenybę teikiant formaliajai raiškai¹ (Labutis 1998: 18). Sintaksinę sakinio struktūrą sudaro žodžių formų tarpusavio ryšių visuma² (Ambrazas 1986: 6). Semantiniu aspektu sintaksės elementai grupuojami pagal jų pačių arba dažniausiai pagal juos siejančių santykių turinį. Sakinio semantinę struktūrą sudaro tarp savęs siejamomis žodžių formomis nusakytų reikšmių ir jų santykių visuma (Ambrazas 1986: 23). Taigi sintaksinės ir semantinės struktūros vienetai apibrėžiami skirtinguose lygmenyse: sintaksiniai vienetai pagal žodžių formų sintaksinius ryšius sakinyje — sintaksiniame lygmenyje, semantiniai vienetai pagal semantines funkcijas ir bendresnius semantinius santykius — semantiniame lygmenyje (Ambrazas 1986: 35).

Semantiniame lygmenyje sakinio prasminis centras vaizduojamas kaip propozicinė funkcija, siejanti predikatą, arba požymį, su vienu ar daugiau argumentų, arba mažomų dalykų (Ambrazas 1986: 23). D. Tekorienė (Tekorienė 1982: 135) taip pat teigia, kad propozicija — konceptualinis, loginis sakinio turinys, apimantis dviejų rūšių elementus: predikatą ir argumentus. Predikatas yra tam tikras požymis, kuris priskiriamas argumentui, arba tam tikras santykis tarp dviejų ar daugiau argumentų (Tekorienė 1982: 135). Jis turi reikšmę, bet neturi referento, t.y. nenurodo daikto realiame pasaulyje (Sližienė 1986: 47). Argumentai — kintamieji dydžiai („tuščios pozicijos“), kurių skaičius priklauso nuo predikato pobūdžio (Ambrazas 1986: 23). Jie yra propozicijos loginiai nariai, žymintys tam tikrus vienetus, ar individus, realiame pasaulyje (Tekorienė 1982: 135). Argumentai atitinka tikrovės daiktus, jų funkcija yra identifikuojamoji (Sližienė 1986: 47). Predikatas veiksmažodiniame sakinyje atitinka veiksmažodį, o argumentai — daiktavardžius arba jų atitikmenis, priklausomus nuo veiksmažodžio. Visi jie sudaro veiksmažodinio sakinio branduolį (Sližienė 1994: 18).

Veiksmažodžiui pripažįstamas dominuojantis vaidmuo sakinyje, nes jo prigimtis, vidinės ypatybės lemia sakinio sudėtį ir jo pobūdį. Anot W. L. Chafe'o (Чейф 1975: 114), „*visas žmogaus sąvokų pasaulis nuo seno padalintas į dvi pagrindines sferas. Viena jų, veiksmažodžio sfera, apima būsenas ir įvykius; kita, daiktavardžio sfera, apima „daiktus“*. Centrinis iš jų yra veiksmažodis, periferinis — daiktavardis“. Veiksmažodžio prigimtis apibrėžia, kas bus pateikta likusioje sakinio dalyje: kokie daiktavardžiai lydės veiksmažodį, koks bus tarp jų semantinis

¹ Šį tyrimo aspektą V. Labutis (Labutis 1998: 18) vadina formalioju (arba formų — jam svarbiausia gramatinė raiška).

² Sintaksiniams sakinio struktūros vienetais apibrėžti gali būti vartojami sakinio dalių terminai. Tuo atveju sakinio dalis taip pat siūloma apibrėžti pagal žodžių formų sintaksinius ryšius su sakinio struktūros centru — tariniu (Ambrazas 1986: 35).

santykis. Būtent veiksmažodis lemia daiktavardžio buvimą ir pobūdį, o ne atvirksčiai. Taigi sakinio semantinės struktūros pagrindas — reikšminiai santykiai tarp verbalizuoto predikato ir leksemomis išreikštų argumentų (aktantų)³ (Ambrazas 1986: 24).

Predikato santykiai su aktantais nusakomi semantinių funkcijų, semantinių vaidmenų terminais. Ch. Fillmore'as juos pavadino gilumos linksniais. Giluminę sakinio struktūrą, anot jo, sudaro veiksmažodžis ir viena ar kelios vardų grupės, susietos su veiksmažodžiu tam tikro linksnio santykiu (Филлмор 1981: 400). Universali gilumos linksnių sistema slypi jų sintaksinėje, o ne (vien tik) morfologinėje prigimtyje (ten pat: 400). Linksnių reikšmės kuria universalių, galbūt įgimtų, sąvokų tipus, sudarančius tam tikrą žmogaus nuomonę apie įvykius, susijusius su juo ar vykstančius aplink jį (pavyzdžiui, „kas padarė kažką“, „su kuo kas atsitiko“, „kas pasikeitė“ ir pan.) (ten pat: 405). Ch. Fillmore'as skiria šešis būtiniausius „giluminius“ linksnius: *agentyvą* [A] — „linksni, žymintį paprastai gyvo iniciatoriaus veiksmą, identifikuojamą su veiksmažodžiu“, *instrumentalį* [I] — „linksni, žymintį negyvą daiktą, kuris patiria veiksmą ar būseną“ (kitaip, tai — veiksmo priemonės linksnis), *datyvą* [D] — „linksni, žymintį gyvą daiktą, patiriantį būseną ar veiksmą“, *faktityvą* [F] — „linksni, būdingą daiktui, kuris atsiranda kaip veiksmo ar būsenos rezultatas“, *lokatyvą* [L] — „linksni, kuriuo pasakoma veiksmo ar būsenos vieta ar erdvė“ ir *objektyvą* [O] — „semantiškai neutraliausių linksni, žymintį daiktą, į kurį nukreiptas veiksmas ar būseną“. Anot Ch. Fillmore'o, svarbu tai, kad nė vieno iš šių linksnių negalima interpretuoti kaip išviršnių — sintaksinių ryšių tiesioginio atitikmens (ten pat: 405—406). Taigi Ch. Fillmore'o „giluminiai“ linksniai išryškina linksnių semantinę sistemą ir yra universalūs, tinka bet kuriai kalbai (Valeckienė 2000: 69).

V. Zvegincevo (Звегинцев 1981: 26) teigimu, Ch. Fillmore'o gilumos linksnių ištakas galima sieti su viduramžių scholastikos laikotarpiu sukurtais periodų klausimais: *quis* (kas), *quid* (ką padarė), *ubi* (kur), *quibus auxiliis* (kokiomis priemonėmis), *cur* (kodėl), *quomodo* (koku būdu) ir *quando* (kada). Toks požiūris leidžia sakinio komponentus apibrėžti kaip funkcinius vaidmenis.

Gilumos linksnių, arba semantinių funkcijų, skaičius bei pobūdis atskirų tyrinėtojų darbuose labai skirtingas. Pats Ch. Fillmore'as skirtingu laikotarpiu skiria ne tik nevienodą „giluminių“ linksnių skaičių, bet vartoja ir kitus terminus. Dativą ima vadinti eksperimentu (patiriančiu poveiki), o vietoj faktityvo atsiranda tikslas (Звегинцев 1981: 26). W. L. Chafe'as (Чейф 1975: 119—123, 167—188) skiria septynis semantinius linksnius: *agentą* [Agt], *patientą* [Pat], *eksperiencerį* [Eksp], *beneficientą* [Ben], *instrumentą* [Instr], *komplementą* [Com] (*papildinio funkciją*), *lokatyvą* [Lok] (*vietos funkciją*). J. G. Testelecas (Тестелец 2001: 213—214) nurodo devynis: *agentą*, *patientą*, *benefektyvą*, *eksperiencerį*, *stimulą*, *instrumentą*,

³ N. Sližienės (Sližienė 1994: 26) teigimu, aktantai — tai argumentai su nusakyta semantine funkcija.

adresatą, šaltinį ir tikslą. J. I. Saeed'as (Saeed 2003: 149—150) — dešimt: *agentą, pacientą, temą, ekspertą, beneficentą, instrumentą, lokatyvą, tikslą, priežastį, šaltinį, recipientą*. A. Valeckienė (Valeckienė 1998: 35—37) skiria vienuolika funkcijų: *agente* [Agt], *patiento* [Pat], *beneficento* [Ben], *percipiento* [Per], *eksperiento* [Eks], *recipiento* [Rec], *kontentyvo* [Con], *rezultato* [Rez], *instrumento* [Instr], *finitivo* [Fin], *proceso apimties* [R]. N. Sližienė (Sližienė 1994: 19—25) mini dvidešimt, E. Jakaitienė (Jakaitienė 1988: 62—63) — dvidešimt tris. V. Ambrazas (Ambrazas 1986: 25—26) bendriausiomis semantinėmis funkcijomis, sutampančiomis daugelyje iš pateiktų klasifikacijų, laiko *agentą* [A], *pacientą* [P], *percipientą* [Pcp], *deskriptyvą* [Descr], *beneficentą* [B], *rezultatą* [R], *kontentyvą* [Con], *instrumentą* [I]. Labiau nutolusių nuo predikato aktantų semantinius santykius žymi *kauzatyvo* [Caus], *finitivo* [F], *lokatyvo* [L] (čia gali būti priskirtos ir krypties bei laiko nuorodos) bei *modus* [M] funkcijos.

J. G. Testeleco (Тестелец 2001: 214) nuomone, sudaryti pilno semantinių funkcijų sąrašo neįmanoma, nes sunkumai skiriant jas atsiranda dėl to, kad vienos funkcijos vartojamos dažniau, kitos — rečiau, t.y. vienos užima centrinę, kitos — periferinę poziciją. Anot V. Ambrazo (Ambrazas 1986: 24), tai priklauso nuo tyrinėjimo krypties ir konkrečių uždavinių. Daug svarbesnių skirtumų kyla dėl nevienodo požiūrio į tą analizės lygmenį, kurį reprezentuoja semantinės funkcijos.

Kaip jau minėta anksčiau, veiksmažodis — sakinio valdymo centras, ir jo vidinė charakteristika (t.y. semantinės ypatybės) nulemia viso sakinio turinį (Чейф 1975: 190). V. Ambrazo (Ambrazas 1986: 25) teigimu, sakinio semantinę struktūrą pirmiausia lemia predikato (t.y. veiksmažodžio) parinkimas, nes nuo predikatu einančių žodžių reikšmės priklauso ir aktantų skaičius, ir pobūdis. Veiksmažodžio ir daiktavardžio linksnio semantiniams santykiams lemiamą vaidmenį turi veiksmažodžio semantinis tipas (Valeckienė 2000: 72). Žinodami veiksmažodžio reikšmę sakinyje daugeliu atveju galime numanyti jo palydovų semantines funkcijas (Sližienė 1994: 28).

Predikatų — veiksmažodžių skirstymas į klases taip pat įvairuoja. Pasak A. Valeckienės (Valeckienė 1998: 161), veiksmažodžių pagrindinė semantinė funkcija — reikšti procesą — veiksmą arba būseną. V. Ambrazas (Ambrazas 1986: 27) taip pat skiria dvi bendriausias predikatų semantines grupes — veiksmo ir būsenos predikatus. *Dabartinėje lietuvių kalbos gramatikoje* (DLKG 1996: 494) nurodoma, kad norint išskirti bendriausius predikato ir aktantų reikšminius santykius, predikatai skirstomi į dvi grupes: veiksmo ir būsenos. W. L. Chafe'as (Чейф 1975: 113—119), G. Helbigas (Helbig 1992: 158), N. Sližienė (Sližienė 1994: 27) skiria tris veiksmažodžių grupes: veiksmo, būsenos ir proceso. Jeigu būsenos kitimą reiškiančius veiksmažodžius, W. L. Chafe'o, N. Sližienės vadinamus procesais, priskirtume prie būsenos, turėtume dvi dideles — **veiksmažodžių** ir **būsenos** — predikatų grupes. Net ir tokio bendriausio

predikatų suskirstymo pakanka, kad subjekto sąvoką būtų galima susieti su semantinėmis funkcijomis (Ambrazas 1986: 27). Todėl šiame darbe veiksmažodžiai suskirstyti į dvi grupes: veiksmo ir būsenos.

Detalesnė šių dviejų veiksmažodžių grupių klasifikacija į smulkesnius semantinius tipus taip pat nevienoda. *Dabartinėje lietuvių kalbos gramatikoje* (DLKG 1996: 282) nurodoma, kad veiksmo reikšmės veiksmažodžiai reiškia fizinius veiksmus, kurie gali būti nukreipti į tam tikrą objektą, bei sąmoningą psichinę ar socialinę veiklą; būsenos veiksmažodžiai reiškia daiktų bei asmenų išorines arba vidines būsenas, santykius bei nuo subjekto nepriklausomus reiškinius. Be to, į smulkesnes reikšmines grupes skirstomi tranzityviniai⁴ ir intranzityviniai⁵ veiksmažodžiai (ten pat: 284). Tranzityviniai pagal veiksmo santykį su objektu skyla į padaromuosius, parūpinamuosius ir priežastinius, o intranzityviniai skiriami į savaiminius, judėjimo, garsų, regimojo būvio, erdvinės būklės veiksmažodžius.

L. Valeika (Valeika 1998: 15—16) svarbiausiu sakinio semantinės struktūros komponentu laiko *procesą*: paprastai procesą žymintis veiksmažodis apibrėžia dalyvius semantinėje struktūroje. Jis skiria keturis pagrindinius proceso tipus: materialinius, arba darymo (*rašyti, skaityti, bėgti, piešti* ir kt.); mentalinius, arba patyrimo ar jutimo (*matyti, girdėti, žinoti, užmiršti*); verbalinius (*sakyti, kalbėti*); santykinius, arba buvimo ar tapimo (*būti, atrodyti, tapti*).

Dar detalesnę klasifikaciją pateikia A. Valeckienė (Valeckienė 1998: 35—41, 2000: 73—75), ji veiksmo reikšmės veiksmažodžius skirsto į veiksmažodžius, žyminčius fizinį materialinį veiksmą; judėjimą; kalbėjimą; su žmonių bendravimu, kontaktavimu susijusį veiksmą; garsą, skleidžiamą su valios pastangomis; mentalinį veiksmą; asmens užsiėmimą kuo ir kt. Būsenos reikšmės veiksmažodžius skirsto į būsenos kitimo; jutimais suvokiamos būsenos; su egzistavimu, buvimu susijusios asmenų bei daiktų būsenos; su mąstymu susijusios būsenos ir kitas reikšmines grupes.

G. Šarkos (Шарка 1974: 90—91) teigimu, ribos tarp semantinių grupių priklauso nuo skyrimo kriterijų: jeigu analizuojami artimesni žodžių ryšiai, tai ir skiriama siauresnė semantinė grupė. Jis aptaria judėjimo veiksmažodžių grupę ir pagal semantinius požymius, tikslinančius judėjimo pobūdį, skiria tris pogrupius: slinkties, perkėlimo ir lokalaus, arba dalinio, judėjimo veiksmažodžius. E. Valiulytė (Valiulytė 1998), nagrinėdama vietos, laiko ir priežasties raišką sintaksinėmis konstrukcijomis, taip pat labai smulkiai klasifikuoja jas valdančius veiksmažodžius.

⁴ Tranzityviniai veiksmažodžiai žymi aktyvių subjektų veiksmus, nukreiptus į tam tikrą objektą, paprastai reiškiamą galininku (DLKG 1996: 283).

⁵ Intransityviniai veiksmažodžiai žymi veiksmus, vykstančius tartum subjekto viduje, neliečiančius išorėje esančių objektų (DLKG 1996: 284).

Taigi vieningos veiksmažodžių klasifikacijos į smulkesnius semantinius tipus nėra. Darbe veiksmažodžiai skirstomi remiantis *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* (DLKG 1996: 282—290, 497, 525—526), A. Valeckienės (Valeckienė 1998: 35—41, 2000: 73—75), G. Šarkos (Шарка 1974: 91), L. Valeikos (Valeika 1998: 15—16) siūloma klasifikacija.

A. Wierzbicka (Saeed 2003: 78—79 ir tt.) pagal tam tikrus semantinius požymius skiria *semantines universalijas*: mentalinius predikatus (*galvoti, žinoti, norėti, jausti, matyti, girdėti*); kalbos (*sakyti*); veiksmo, įvykio, judėjimo (*daryti, atsitikti, judėti, liesti*); egzistavimo, buvimo ir turėjimo (*būti, turėti*); gyvenimo ir mirties (*gyventi, mirti*) ir kitas semantines universalijas. Darbe, remiantis A. Wierzbickos siūloma klasifikacija, smulkiau skirstomi būsenos reikšmės veiksmažodžiai.

Nuo veiksmažodžio reikšmės priklauso gebėjimas sakinyje jungtis atitinkamus žodžius ir jų formas. Veiksmažodžio galėjimą prisijungti tam tikrą skaičių aktantų Tesniere'as pavadino valentingumu. Jis kalbėjo apie veiksmažodžio, kaip sakinio centro, valentingumą ir palygino veiksmažodžio grupę su nedidele drama, kurioje išskyrė procesą (veiksmažodį), aktorius (veiksmo dalyvius) ir tam tikras aplinkybes (Sližienė 1994: 15). Panašiai sakinių su drama, kurioje dalyviai veikia vienas kitą, sulygina L. Valeika (Valeika 1998: 14). Anot jo, situacijos, arba dramos, grupuojamos į tipus: procesą (materialų, mentalinį, sąlyginį, egzistencinį, sakymo), dalyvius (gyvą, negyvą ar abstraktų), požymius (dalyvio savybes) ir aplinkybes (laiko, vietos, priežasties ir kt.); visa tai sudaro sakinio semantinę struktūrą (ten pat: 14).

Valentingumas paprastai siejamas su trimis lygmenimis: loginės semantikos, sintaksės ir leksinės semantikos. Loginės semantikos (arba semantiniame) lygmenyje apibrėžiamas semantinis veiksmažodžio valentingumas (Sližienė 1994: 16—17). Nustačius sakinio branduolį — predikatą su tam tikru skaičiumi argumentų — nagrinėjami reikšminiai santykiai tarp predikato ir argumentų, nustatomos veiksmažodžio aktantų semantinės funkcijos (agento, patiento, percipiento ir kt.). Tai sudaro semantinio valentingumo pagrindą.

Sintaksės lygmenyje nustatoma veiksmažodžio palydovų gramatinė forma ir jų būtinumas ar fakultatyvumas (Sližienė 1996: 16). Dažniausiai semantinės funkcijos aktantai realizuojami daiktavardžio ar jo atitikmenų linksniais, prielinksninėmis konstrukcijomis, žodžių junginiais ir pan. Pavyzdžiui, agentas (veiksmo atlikėjas) paprastai pasakomas vardininku (*Violeta [A₁], lyg būtų apkurtusi, įsispyrė į šlepetes ir nušliureno į virtuvę* 10.), beneficentas — naudininku (*Julijai [B] nestigo jautrumo ir užuojautos [...] 315.*). Vieni veiksmažodžio palydovai yra būtini, jų negalima praleisti, kiti — fakultatyvūs. Būtiniausiai palydovais nusakoma ta situacijos dalis, kuri veiksmažodžio reikšmės iškeliamas kaip svarbiausia. Vienas iš išskeltųjų referentų paprastai traktuojamas kaip agentas, patientas, percipientas, beneficentas ir išreiškiamas subjektiniu vardininku (ten pat: 31).

Veiksmažodžio galėjimas jungtis su tam tikromis leksemomis, arba jo tarpusavio semantinio derinimo su kitais žodžiais galimybės, vadinama leksiniu valentingumu. Apibūdinant leksinį valentingumą, paprastai nurodoma, kokių leksinių grupių žodžiai gali būti veiksmažodžio valentiniais palydovais (Sližienė 1994: 29). Leksinis semantinis valentingumas realizuojamas tiriamojo žodžio ir jo partnerių dermės pagrindu. Du žodžiai suderinami semantiškai ir sudaro taisyklingą bei prasmingą junginį, jei jų reikšmės turi sutampančių ar bent panašių semantinių požymių (Jakaitienė 1988: 70). Skirtingų semantinių funkcijų aktantai priklauso įvairioms leksinėms grupėms (asmenų, gyvų būtybių, negyvų daiktų, abstraktų). Pavyzdžiui, percepcijos (suvokimo) veiksmažodžiai suponuoja percipientą, būdingą asmenų ir gyvų būtybių leksinėms grupėms.

Pagal leksinės reikšmės savarankiškumą ir junglumą su kitais žodžiais bei formomis skiriamos trys veiksmažodžių reikšminės grupės: 1) pagrindiniai, arba savarankiškos leksinės reikšmės (dauguma veiksmažodžių); 2) pagalbiniai, kurie prisijungdami kitus žodžius dažnai turi išblukusią leksinę reikšmę, nors gali būti vartojami ir kaip savarankiški veiksmažodžiai (*būti, darytis, dėtis, likti, pasidaryti, pa(s)likti, tapti*); 3) modaliniai bei faziniai veiksmažodžiai, turintys pusiau savarankišką leksinę reikšmę ir dažnai reikalaujantys papildymo (*galėti, reikėti, privalėti, tekti, turėti* „reikėti“; *baigti, imti, nustoti, liautis, pradėti, šokti* „pradėti“ ir kt.) (Valeckienė 1998: 162). V. Labutis (Labutis 1998: 234) prie trečios grupės dar nurodo vidinių subjektyvių būsenų fiksavimo veiksmažodžius (*mokėti, išmokti, sugebėti, linkti* ir kt.) bei pojūčių egzistavimą rodančius veiksmažodžius (*būti, nebūti*).

N. Sližienės (Sližienė 1994: 29) teigimu, faziniai veiksmažodžiai (reiškiantys veiksmo pradžią, pabaigą, tąsą) ir kai kurie modaliniai veiksmažodžiai (reiškiantys tam tikrą veikėjo santykį su veiksmu) neturi savarankiškos reikšmės, tad apie jų valentingumą negalima kalbėti. Jie eina su pilnareikšmio veiksmažodžio bendratimi ir reiškia tik jos žymimo veiksmo tam tikras modifikacijas. Pagrindinis predikatas čia išreikštas bendratimi, o faziniai ir modaliniai veiksmažodžiai yra predikato operatoriai (Ambrazas 1986: 30). Pavyzdžiui, sakiniuose *Tvarkytoja [A₁] peržvelgė neplautų lėkščių ir taurių stirtą ir pradėjo temptis ant rankų žydras pirštines* bei *Taigi ji [Pcp] galėjo sužinoti kiekvienos gimimo datą* veiksmažodžiais *pradėjo, galėjo* nusakytas ne pagrindinis predikatas, o tik jo fazinis ar modalinis operatorius, pagrindinį predikatą atitinka veiksmažodžio bendratis *temptis, sužinoti*.

Šiame darbe nagrinėjami sakiniai, kurių predikatai pasakomi pagrindiniais, arba savarankiškos leksinės reikšmės, veiksmažodžiais bei veiksmažodžių bendratimi su modaliniais ir faziniais veiksmažodžiais.

Sakinio prasmė nusakoma per kiekvienai kalbai savitą sintaksinių ryšių ir jų raiškos priemonių tinklą. Tad predikato ir aktantų loginė struktūra ir jų reikšmės santykiai ne visada

sutampa su sakinio dalių sintaksiniais ryšiais (DLKG 1996: 495). Tiek sintaksiniame, tiek semantiniame lygmenyje sakinio organizuojamasis elementas yra predikatas (veiksmazodis), žymintis tam tikrą procesą — veiksmą ar būseną. Jis lemia subjekto buvimą sakinyje bei jungia prie savęs kitus sakinio sudaromuosius elementus. Sintaksiniame lygmenyje subjektas apibrėžiamas kaip dvinario sakinio sudaromasis elementas, susijęs su predikatu abipusio priklausymo ryšiu ir žymintis veiksmo atlikėją bei būsenos patyrėją; subjekto reikalauja predikatas, o subjekto forma lemia predikatu einančio žodžio formą (Valeckienė 1998: 19). Tačiau semantiniame lygmenyje sintaksinis, arba gramatinis, subjektas (toliau — S_{sin}) skiriasi nuo semantinio, arba loginio (toliau — S_{sem}) subjekto. Šis skirtumas akivaizdus neveikiamosiose konstrukcijose. Pavyzdžiui, sakinyje *Vos žengęs kelis žingsnius, jis tuoj pat buvo sustabdytas grindis plovusios moteriškės [A₁]* subjektinės reikšmės aktantas nusakytas papildiniu (*moteriškės*), o objektinės reikšmės aktantas — veiksmu (*jis*). Taigi semantinis subjektas atitinka sintaksinį objektą, tad $S_{sem} \neq S_{sin}$. Veikiamajoje konstrukcijoje (plg.: *jį tuoj pat sustabdė grindis plovusi moteriškė [A₁]*) semantinis subjektas atitinka sintaksinį subjektą: $S_{sem} = S_{sin}$. Keičiant veikiamąsias konstrukcijas neveikiamosiomis elementų funkcijos semantiniu atžvilgiu nekinta: tiek veikiamajoje konstrukcijoje *moteriškė*, tiek neveikiamajoje konstrukcijoje *moteriškės* rodo semantinį subjektą, t.y. asmenį, kuris atlieka veiksmą, o *jis* neveikiamajoje ir *jį* veikiamajoje konstrukcijose žymi objektą. Taigi sakinio sintaksinės ir semantinės sandaros vienetai apibrėžiami skirtinguose sakinio nagrinėjimo lygmenyse.

Atsižvelgiant į veiksmo ir būsenos predikatų skirtumą, aktantų reiškiamus santykius galima suskirstyti į tris bendriausias grupes: subjektinius, objektinius ir aplinkybinius (arba adverbalius) santykius. Subjektiniais vadinami veikėją reiškiančių aktantų santykiai su veiksmo predikatais ir būsenos, ypatybės turėtoją ar priskyrimą klasei reiškiančių aktantų santykiai su būsenos predikatais (DLKG 1996: 494). Subjekto sąvoka, koreliuodama su semantinėmis funkcijomis, gauna labiau apibrėžtą turinį, ji atitinka su veiksmo ir būsenos predikatais siejamų semantinių funkcijų grupes kaip aukštesnio abstrakcijos laipsnio vienetas. (Ambrazas 1986: 28). Semantines funkcijas, remiantis predikatų (veiksmazodžių) skirstymu į veiksmo ir būsenos, galima jungti į bendresnius pluoštus — *hiperfunkcijas* — atitinkančias subjektinius (taip pat ir objektinius bei aplinkybinius) santykius. Subjektinius santykius atitinka veiksmo predikatų agento ir būsenos predikatų patiento, percipiento ir beneficento semantinės funkcijos (ten pat: 36).

Šiame darbe, remiantis N. Sližienės (Sližienė 1994: 19—25) siūlymu, subjekto hiperfunkciją sudarančios semantinės funkcijos apibrėžiamos kaip:

agentas [A] — veiksmo atlikėjo funkcija;

patientas [P] — būsenos turėtojo⁶ funkcija;

percipientas [Pcp] — psichinės būsenos patyrėjo funkcija;

beneficientas [B] — adresato, gavėjo, turėtojo funkcija.

Šios funkcijos sudaro bendresnį, subjekto santykius atitinkantį, pluoštą — *subjekto hiperfunkciją*. Taigi subjektą galima apibrėžti kaip veiksmo atlikėją ir būsenos turėtoją arba kaip veiksmo predikatų agentą ir būsenos predikatų pacientą, percipientą bei beneficentą.

⁶ Čia pateikiama viena paciento [P] apibrėžimo dalis, nes darbe nagrinėjama tik subjekto hiperfunkcija.

1. SUBJEKTO HIPERFUNKCIJĄ NUMATANTYS VEIKSMO REIŠMĖS VEIKSMAŽODŽIAI

Suskirsčius veiksmažodžius į dvi — veiksmo ir būsenos — grupes, paaiškėjo, kad maždaug 60% (1287 žodžiai) sudaro veiksmo ir 40% (895 žodžiai) — būsenos reikšmės veiksmažodžių. Subjektinius santykius atitinka veiksmo predikatų agento ir būsenos predikatų patiento, percipiento bei beneficento semantinės funkcijos (Ambrazas 1986: 36). Taigi subjekto hiperfunkcija, suponuojama veiksmo reikšmės veiksmažodžių, apima **agento [A]** — veiksmo atlikėjo — semantinę funkciją.

1.1. Agento [A] funkcijos samprata

Agento [A] semantinę funkciją skiria visi tyrinėtojai, tačiau apibrėžia ją skirtingai. Ch. J. Fillmore'as (Филмор 1981: 405) nurodo, jog agentas [A] — tai „*linksnis, žymintis paprastai gyvo iniciatoriaus veiksmą, identifikuojamą su veiksmažodžiu*“. Panašiai teigia ir J. G. Testelecas (Тестелец 2001: 213): „*Agentas — gyvas iniciatorius, kontroliuojantis veiksmą (gebantis savo valia jį pradėti ir baigti)*“. W. L. Chafe'as (Чейф 1975: 119) nurodo, kad agentas [Agt] — tai „*kažkas, atliekantis veiksmą*“, kitaip — veiksmo atlikėjas. A. Valeckienė (Valeckienė 1998: 35) taip pat teigia, jog agentas [Ag] yra „*veiksmo atlikėjo (dažniausiai asmens) funkcija*“. V. Ambrazo (Ambrazas 1986: 25—26) nuomone, agentas [A] — „*veiksmo iniciatorius ir atlikėjas, įskaitant gamtos jėgas*“. Panašiai apibrėžia agentą ir J. I. Saeed'as (Saeed 2003: 149), tai — „*tam tikro veiksmo iniciatorius, valingai atliekantis veiksmą*“. E. Jakaitienė (Jakaitienė 1988: 62) nurodo, kad agentas [Ag] — „*aktyvus veiksmo atlikėjo funkcija, labiausiai būdinga gyvoms būtybėms; bet ją gali turėti ir negyvi daiktai, gamtos ar visuomenės reiškiniai, kurie gali sukelti ar sužadinti veiksmą*“. Be to, ji skiria ir *kauzantą* [AgCaus], kai „*veikėjas yra kartu ir veiksmo priežastis*“. N. Sližienė (Sližienė 1994: 19—20) agentu [A] laiko „*veiksmo atlikėją*“ ir skiria tris jo atmainas: agentą₁ [A₁] — „*veiksmo iniciatoriaus ir atlikėjo funkciją, būdingą gyvoms būtybėms*“, agentą₂ [A₂] — „*veiksmo atlikėjo funkciją, būdingą negyviems daiktams, stichinėms jėgoms bei kitiems gamtos ir visuomenės reiškiniams, įvairiems įrenginiams, mašinoms, prietaisams, kurie turi tam tikrą energiją ir dėl to gali atlikti arba sukelti, sužadinti veiksmą, bet neturi savo iniciatyvos*“ ir agentą_c [A_c] — „*kauzuojamojo agento funkciją, būdingą asmeniui, atliekančiam veiksmą kito asmens iniciatyva. Skirtingai nuo agento₁ ir agento₂, kauzuojamąjį agentą sakinyje paprastai atitinka ne vardininkas, o prielinksninė konstrukcija pasAcc*“. Daugelis tyrinėtojų skiria vieną plačiai suprantamo agento funkciją. Tačiau, pasak N. Sližienės

(Sližienė 1986: 52), agenta₁ ir agenta₂ laikyti viena semantine funkcija neleidžia aplinkybė, kad veiksmažodžio semantinėje struktūroje agentas₁ derinasi prie didesnio skaičiaus kitų linksnių negu agentas₂.

Šiame darbe, remiantis N. Sližienės pateiktu agento [A] apibrėžimu⁷, skiriamos jo dvi atmainos: **agentas₁ [A₁]** — veiksmo iniciatoriaus ir atlikėjo funkcija, būdinga gyvoms būtybėms, **agentas₂ [A₂]** — veiksmo atlikėjo funkcija, būdinga negyviems daiktams, stichinėms jėgoms bei kitiems gamtos ir visuomenės reiškiniams, įvairiems įrenginiams, mašinoms, prietaisams, kurie turi tam tikrą energiją ir dėl to gali atlikti arba sukelti, sužadinti veiksmą, bet neturi savo iniciatyvos.

1.1.1. Agento [A] funkciją numatantys veiksmažodžiai

Remiantis A. Valeckienės (Valeckienė 1998: 37—38, 41, 2000: 73—74), G. Šarkos (Шарка 1974: 91), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* (DLKG 1996: 282—288, 497, 525—526) siūloma klasifikacija, veiksmo reikšmės veiksmažodžiai suskirstyti į smulkesnius semantinius tipus. Taigi agento [A] funkciją suponuoja veiksmažodžiai, žymintys subjekto:

- 1) judėjimą,
- 2) fizinį materialinį veiksmą,
- 3) verbalinį veiksmą,
- 4) bendravimą, kontaktavimą,
- 5) garsus, skleidžiamus su valios pastangomis,
- 6) užsiėmimą kuo,
- 7) fiziologinį veiksmą,
- 8) mentalinį veiksmą.

1. Dažniausiai agento [A] semantinę funkciją suponuoja veiksmažodžiai, nurodantys subjekto **judėjimą**. Tokių veiksmažodžių semantinę tipą skiria A. Valeckienė (Valeckienė 2000: 74), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (DLKG 1996: 284), G. Šarka (Шарка 1974: 91). G. Helbigas (Helbig 1992: 161) apskritai veiksmo veiksmažodžius skirsto į „+ judėjimo“ (+*Motion*) ir „– judėjimo“ (– *Motion*). Darbe remiamasi G. Šarkos judėjimo veiksmažodžių klasifikacija. Kadangi veiksmažodis *judėti* daugiareikšmis, nurodo įvairų judėjimą erdvėje, tad toks terminas, anot G.Šarkos, geriausiai atspindi visos grupės charakteristiką. Pagal specialius struktūrinius — semantinius požymius, tikslinančius judėjimo pobūdį, G. Šarka skiria tris judėjimo veiksmažodžių pogrupius:

⁷ Kadangi šiame darbe nebuvo kauzuojamojo agento [A_c] pavyzdžių, toliau jie nebus analizuojami.

1) *slinkties* veiksmažodžius (intransityvinius veiksmažodžius, žyminčius gyvų būtybių, transporto priemonių, gamtos reiškinių ir daiktų judėjimą erdvėje — *eiti, bėgti, kristi, skristi, tekėti, važiuoti* ir kt.)⁸;

2) *perkėlimo* veiksmažodžius (transityvinius veiksmažodžius, žyminčius nesavarankišką daikto perkėlimą — *nešti, traukti, vesti, vežti, vyti* ir kt.);

3) *lokalaus* arba *dalinio judėjimo* veiksmažodžius (žyminčius judėjimą ribotoje erdvėje ar vietoje — *krutėti, suptis, tūpčioti*; kūno dalių (organų) judėjimą — *linkčioti, merkti, mojuoti*; padėties pakeitimą — *atsistoti, gulti, sėsti* ir kt.)⁹.

1) Didžiausią judėjimo veiksmažodžių grupę sudaro subjekto *slinktį* žymintys veiksmažodžiai (*atsiplėšti* („atitrūkti, atsiskirti“), *apsilankyti* (*at-*, *į-*, *iš-*, *nu-*) *eiti, bėgti, bidženti* („iš lėto, mažais žingsniais bėgti“), (*su-*) *grįžti, įsliuogti, išplaukti* (*iš-*, *pra-*) *lėkti*, (*į-*, *iš-*) *lįsti, nerti* („greitai eiti, bėgti, sprukti“), *nusekti* („nueiti paskui“), *nusileisti, nuskrieti, nuskuosti* („skubiai eiti, bėgti“), *nušliurenti, palydėti, pasprukti, persekioti, pritykinti, ropštis, skirstytis, sklęsti, skubėti* („greitai eiti, važiuoti“), *slinkti, šiaušti* („smagiai eiti“), *šlepsėti* („eiti velkant kojas“), *šmurkštelėti, (ati-, nu-) tipenti* („eiti smulkiais žingsneliais ar ant pirštų galų“), *užsukti, važinėti, važiuoti, žengti* („eiti dideliais žingsniais“), *žygiuoti* ir kt.), pvz.:

Julija [A₁] sklendė per Senamiestį, iš Pilies gatvės pasuko į Užupį, iš ten nuskrėjo ant Trijų Kryžių kalno ir, žvelgdama į gintarinio švytėjimo persmelktą Vilniaus panoramą, mąstė, kad niekur pasaulyje neišvystų nieko gražesnio 10. Nekantriai pypsėdamos begaliniu srautu lėkė mašinos [A₂] 20. Jis [A₁] ant pirštų galų, stengdamasis kiek galima mažiau liesti žemę, nutipeno į priekį 55. Šiandien— antradienis, o ketvirtadienio vakarą arba, blogiausiu atveju, naktį Julijos pelenai [A₂] grįš į Vilnių 100. Jis [A₁] ėjo, ėjo ir ėjo, tartum Vilnius būtų virtęs ištisine, nei pradžios, nei galo neturinčia policijos nuovada, gigantiška areštine [...]180.

2) Tokia pat didelė subjekto *lokalų* arba *dalinį judėjimą* reiškianti veiksmažodžių grupė (*atsigulti, atsistoti, atsisukti, čiupti, glostyti, įsisprauti, išsitraukti (rankas), išskeisti (rankas), kristi* („staigiai gultis“), *krustelėti, mojuoti, mostelėti, nususukti, pačiupinėti, paliesti, pamindžikuoti* („nenustovėti vietoje, trypinėti“), *pasiraivyti, pašokti, (pri-) sėsti, sugriebti, sukioti (galvą), susigūžti, susirangyti, susiriesti, sūpuotis, šokinėti, trintis* („braukyti paviršiumi spaudžiant“), *užsimerkti* ir kt.), pvz.:

Violeta [A₁] nieko neatsakė, net galvos nepasuko į šeimininkės balsą 10. [Jis] [A₁] atsistojo apversdamas kėdę ir išlėkė iš kavinės 65. Maksas [A₁] sėdo į mašiną ir tik užvedęs

⁸ A. Valeckienės skiriami su judėjimu susijusių veiksmažodžių žymintys veiksmažodžiai bei *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* nurodomi judėjimo veiksmažodžiai atitinka G. Šarkos skiriamą *slinkties* veiksmažodžių pogrupį.

⁹ Anot A. Valeckienės, tokie veiksmažodžiai žymi daikto padėties kitimą, pvz.: *Tėvas atsėdo už stalo; Ligonis atsigulė ant šono* ir yra apibrėžiami kaip atskiras semantinis tipas (Valeckienė 2000: 74).

motorą pasijuto vėl saugus 120. Išgirdusi savo balsą per radiją [ji] [A₁] **susigūždavo**, mat viduje girdėdavo kitą tembrą ir kitokias intonacijas 135. Tuomet [jis] [A₁] **ėmė sūpuotis** 190.

3) Mažiausią judėjimo grupę sudaro subjekto atliekamą perkėlimą žymintys veiksmažodžiai (įmesti, įnešti, padalyti, pasiimti, pastatyti („padėti stovimoje padėtyje“), (iš-)tiesti (kokį nors daiktą), trūktelėti, vežti, vyti), pvz.:

Slopindamas dirglią emociją, [jis] [A₁] **padalijo** išmaldą keliems elgetoms, besitrinantiems palei apsilupusį Šv. Teresės bažnyčios mūrą 40. **Maksas** [A₁] broliui jį **atvežė** iš Hamburgo, nors dorai nežinojo, kokios religijos išpažinėjai tokį naudoja — gal budistai, gal musulmonai 125. Savąjį kūgį [ji] [A₁] **pastatė** šalia dar dešimties lygiai tokių pačių 155.

Slinkties veiksmažodžių grupė semantiškai ir darybiškai glaudžiai susijusi su lokalaus arba dalinio judėjimo bei perkėlimo veiksmažodžiais. Galima pastebėti, kad veiksmažodžiams būdingas perėjimas iš vienos semantinės grupės į kitą, pvz.:

Lauždamas kasdienį ritualą [jis] [A₁] **nusprendė užsukti** dar ir į Aušros Vartus 40. **Ji** [A₁] juokingai **sukiodavo** galvą, sekdamą šeimininkės judesius — nuo kelio iki čiurnos ir vėl atgal — visa tai palydėdama lipšniu baltos letenėlės mostelėjimu 140. **Galiausiai** [aš] [A₁] **pasislepiu** uždaroj tvankioj skylėj ir drebu iš siaubo, nes suvokiu, kad jei būsiu surastas, man—galas 65. Jau vaikystėje jis niekam neduodavo savo žaislų ir geriau **pats** [A₁] save skriausdamas juos kur nors **paslėdavo**, kad tik nereikėtų dalytis su kitais berniūkščiais 125.

Anot G. Šarkos, kartais tokį perėjimą lemia veiksmažodžių tranzityvumo praradimas, pvz.:

O iš Vienos **ji** [A₁] **parsivežė** ne tik pavarde, bet ir pirmąsias Taro kortas, kurios anuometinėje Lietuvoje dar buvo didelė retenybė 310. [Aš] [A₁] **važinėju** liftu iš viršaus į apačią, šiurpdamas, kad, atsidarius durims, susidursiu akis į akį su persekiotoju 65.

Judėjimo veiksmažodžių suponuojama agento [A] semantinė funkcija dažniausiai realizuojama daiktavardžio ir įvardžio vardininku, padalyvinėse konstrukcijose — naudininku:

[A] **Nom, PartDat**, pvz.:

Violeta [A₁], lyg būtų apkurtusi, įsispyrė į šlepetes ir **nušliureno** į virtuvę 10. **Žmonės** [A₁] kažkur **skubėjo** ir atrodė visai kasdieniškai, tarsi karas būtų pasibaigęs ne vakar, o prieš kokį šešiasdešimt metų 20. Paskui pridūrė jau visai normaliu balsu: — Eime, **aš** [A₁] jus truputį **palydėsiu** 95. Pirmiausia puolė prie krosnies, išsitraukė iš rankinės kažkokį sąsiuvinį ir, Maksui net nespėjus šūktelėti, o **Tadui** [A₁] **nė nekrustelėjus**, įmetė jį į ugnį 50. **Automobiliui** [A₂] **sustojus** prie Ritos darbovietės, staiga suskambo mobilusis Leonardo telefonas 160. **Jam** [A₁] **einant** koridoriumi, visi redakcijos darbuotojai, net stilistės, korektorės, kompiuterininkės ir buhalterės išlindo iš savo kerčių 175.

Agento [A] semantinės funkcijos aktantai, suponuojami slinkties ir lokalaus arba dalinio judėjimo veiksmažodžių, dažniausiai priklauso asmenų, rečiau— negyvų daiktų, gyvų būtybių ir visai retai — abstraktų leksinėms grupėms:

[A] **Hum, -Anim, +Anim, Abstr**, pvz.:

Iš mašinos [ji] [A₁] iššoko tiesiai į balą ir turėjo ropštis per sukietėjusio juodo sniego krūvą, lyg specialiai supiltą žaidimui su kliūtėmis 25. Vakaris [A₁], kaltai panarinęs galvą, išbidzeno lauk 120. Gelsvi debesys [A₂] tamsiai mėlyname danguje dabar jau lėkė klaikiu greičiu, kartkartėmis atidengdami šleivą mėnulį 30. Bet vos jis pamėgino katę sugriebti, ši [A₁] paspruko, nuskuodė laiptais, nėrė į svetainę ir kai uždusęs Maksas pagaliau atlėkė jai iš paskos, Bastetė jau buvo įsitaisiusi ant knygų lentynos pačioje palubėje 125. Sekundės ištykdavo ir prilygdavo valandoms, o pusdienis [A₂] pralėkdavo lyg viena minutė 70.

Agento [A] semantinės funkcijos aktantai, suponuojami perkėlimo veiksmažodžių, priklauso tik asmenų leksinei grupei:

[A] **Hum**, pvz.:

Ji [A₁] įnešdavo karštus pačios ką tik iškeptus pyragus, išnešdavo tuščius vyno butelius ar pakeisdavo pelenines su per kraštus virstančiomis nuorūkomis 85. Veltui Vakaris [A₁] jai tiesė gardumyninę širdį ir maldavo mėgdžiodamas katiniškas intonacijas 125.

Taigi subjekto judėjimą žyminčių veiksmažodžių suponuojama agento [A] funkcija sakinyje dažniausiai realizuojama daiktavardžių bei įvardžių vardininku, naudininku padalyvinėse konstrukcijose ir būdinga asmenims, rečiau negyviems daiktams ir gyvoms būtybėms:

[A],

[A] **Nom, Part Dat**,

[A] **Hum, -Anim, +Anim**.

2. Didelę veiksmo veiksmažodžių, suponuojančių agento [A] semantinę funkciją, grupę sudaro subjekto **fizinį materialinį** veiksmą žymintys veiksmažodžiai. A. Valeckienės (Valeckienė 1998: 37—38) nuomone, šie veiksmažodžiai nurodo veiksmus, kurie keičia daiktą ar jo būvį bei pasiekia tam tikrą rezultatą. Pastarosios grupės veiksmažodžiai *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (DLKG 1996: 284) vadinami *padaromaisiais*; jie žymi tam tikro objekto darymą, kūrimą ar naikinimą. Šiame darbe skiriami du subjekto fizinį materialinį veiksmą žyminčių veiksmažodžių semantiniai tipai:

1) veiksmažodžiai, reiškiantys subjekto veiksmą, kuris nukreiptas į objektą,

2) veiksmažodžiai, reiškiantys subjekto veiksmą, kuriuo pasiekiamas tam tikras rezultatas.

1) Didesnę grupę sudaro veiksmožodžiai, reiškiantys subjekto **veiksma, kuris nukreiptas į objektą**. Jie skirstomi į smulkesnius pogrupius ir žymi subjekto:

a) **veiksma, kuris keičia daiktą ar jo būvį** (*išbarstyti, išpuoselėti* („rūpestingai prižiūrėti“), *išsikvėpinti, išvaikyti, išvalyti, nusirengti, pakeisti* (apie patalynę), *pamesti, pasidažyti, perkreipti* („pasidaryti kreivam“), *perrišti, pirkti, siurbti* („traukti orą, skystį koku prietaisu“), *spausti, sustabdyti, sutvarkyti, vartyti* („sklaidyti“), *veikti* („daryti poveikį“), *užantspauduoti, užkasti, užplikyti, užtraukti* („traukiant uždengti“) ir kt.), pvz.:

Kambarius [tu] [A₁] siurbei praėjusią savaitę 10. Norėdama save kaip nors suvaldyti [...], [ji] [A₁] ėmė vartyti „Panelę“, kurios naujo numerio Dana kaskart laukdavo kaip vaikystėje Kalėdų senelio 90. Maksas liovėsi skaitęs ir jo [A₁] išpuoselėtas veidas nušvito pasitenkinimu 95. Pirmiausia [ji] [A₁] pakeitė lovos patalynę 140. Smegenis šis preparatas [A₂] veikė per odą ir kvėpavimo takus 165. [...] sukaupusieji [A₁] didžiules kasdieninės laikraštienos atsargas kiekvieną mielą rytą skubėdavo pirkti šviežienos 165.

b) **veiksma, kuriuo siekiama ką nors sunaikinti** (*ėsti, gurkštelėti, (iš-, su-) deginti, išsipešioti, nusiskusti, (pa-, susi-) naikinti, sugadinti, sugniuždyti, susprogdinti, sušveisti* („suvalgyti“), *trypti* („einant gadinti, mindžioti“) ir kt.), pvz.:

Paprotys tokiu būdu pagerbti artimuosius, žuvusius autokatastrofose ar susprogdintus mafijos [A₁], anksčiau jį erzino, o dabar atrodė sukurtas vien tik todėl, kad primintų Magės mirtį 45. Užsimaniusi Julija [A₁] gebėjo panaikinti Vilniaus panoramą 70. Net jeigu tai žinojai, su garstyčiomis ir juoda duona [tu] [A₁] sušveisdavai, kad net ausys linkdavo 150. Juk žmonės [A₁] visada sugadina net pačius geriausius dalykus 185.

2) Mažesnę grupę sudaro veiksmožodžiai, žymintys subjekto **veiksma, kuriuo pasiekiamas tam tikras rezultatas** (*iškepti, išvingiuoti* („apie rašymą“), *kurti, statyti, suguldyti* (autografą), *suraityti* (keverzonę), *virti* ir kt.), pvz.:

Ji įnešdavo karštus pačios [A₁] ką tik iškeptus pyragus, išnešdavo tuščius vyno butelius ar pakeisdavo pelenines su per kraštus virstančiomis nuorūkomis 85. Vakaris [A₁], kaip buvo liepta, kiekviename iš dešimties puslapių išvingiavo melagingą tvirtinimą — „Perskaičiau, užrašyta teisingai“ ir mokykliniu dailyraščiu suguldė Prano Purvaneckio autografą 120.

Subjekto fizinį materialinį veiksmą žyminčių veiksmožodžių suponuojama agento [A] semantinė funkcija sakinyje realizuojama daiktavardžių bei įvardžių vardininku, pasyvinėse konstrukcijose — kilmininku:

[A] **Nom, Gen** partitivus, pvz.:

Na, [aš] [A₁] nusipirkau jį iš dyko buvimo. Gražus žaisliukas 50. Tikriausiai, šaukdami ir raudamiesi plaukus, jie [A₁] lėktų į dykumas ir ten iš nevilties susinaikintų 145. Rita [A₁] išsivalė kepenis — antrąjį organizmo filtrą 360. Kvėpėjo brolio [A₁] užplikytos mėtos, bet arbata

nė kiek neramino 50. Vos žengęs kelis žingsnius, jis tuoj pat buvo sustabdytas grindis plovusios moteriškės [A₁] 55. Pirmiausia buvo pamestas jaunutės gražuolės žmonos [A₁], suviliotos Hormonų kario 110. Sielvarto [A₂] ir ambicijų [A₂] sugniuždytas vyriškis prarado nuovoką, atsargumą, savisaugos instinktą [...] 110.

Šių veiksmažodžių suponuojamos agento [A] funkcijos aktantai dažniausiai priklauso asmenų, rečiau abstraktų, gyvų būtybių ar negyvų daiktų leksinėms grupėms:

[A] **Hum, Abstr, +Anim, -Anim**, pvz.:

Jei kils kokių nors problemų su prokuratūra ar policija, Jis [A₁] viską sutvarkys 100. Porą dienų prieš procedūrą moteris [A₁] laikėsi specialios parengiamosios dietos: gėrė natūralias sultis ir specialią vaistažolių arbatą 360. Įsismarkavusio atodrėkio lašų barbenimas [A₂], aidus šiurenimas [A₂] ir žliugsėjimas [A₂] neramų Makso snaudulį pavertė klasikine nemiga 115. Auksinis retriveris Feraris [A₁] smagiai ėdė traškųjų Chapi 375. Puikaus dizaino aparatas [A₂] gurgėdamas virė kavą be kofeino 375.

Sangražiniai fizinį materialų veiksmą žymintys veiksmažodžiai numato tik asmenų leksinei grupei priklausančius agento [A] funkcijos aktantus:

[A] **Hum**, pvz.:

Tada ji [A₁] pasidažė, išsikvėpino ir apsilvilko žydrą suknelę su gilia, bet ne per daug vulgaria iškirpte 140. Atsisėdęs lovoje [jis] [A₁] prasiūrynė akis ir pamatė, kad kambaryje nebėra jos daiktų 195.

Agento [A] semantinė funkcija, suponuojama fizinį materialinį veiksmą žyminčių veiksmažodžių, sakinyje realizuojama vardininko, pasyvinėse konstrukcijose — kilmininko formomis ir paprastai būdinga asmenims:

[A],

[A] **Nom, Gen** *partitivus*,

[A] **Hum**.

3. Dažnai agento [A] semantinę funkciją suponuoja subjekto *verbalinį* (L. Valeika 1998: 16), su kalbėjimu susijusį (A. Valeckienė 2000: 73) veiksmą žymintys veiksmažodžiai (*atsiliepti, burbtelėti, čiauškėti* („greitai, gyvai, linksmai kalbėti“), *išdėstyti* („išpasakoti, išaiškinti“), *kalbėti, kartoti, kniaukti* („įkyriai prašyti“), *kuždėti, paaiškinti, paklausti, (iš-, pa-) pasakoti, pareikšti, pasiteirauti, pašnabždėti, pliurpti* („niekus kalbėti“), *pratarti* („ištarti“), *pridurti* („pasakyti, pridėti“), *postringauti* („įsismaginus pasakoti, išvedžioti žinomus dalykus“), (*at-, pa-) sakyti, skelbti, sulementi, sumurkti* („neaiškiai kalbėti, murmėti“), *sumurmėti, suvapėti, šnibždėti, tarstelėti, tarti, užsikirsti* („kalbant staiga neištarti žodžio, kalbėti su pertrūkiais“), *užsiminti, vartoti (kalbą), žadėti* („pranešti apie būsimą savo veiksmą“) ir kt.), pvz.:

[Jis] [A₁] sustingo po aukščiausiu visame Vilniuje kupolu ir **ėmė** savo bevardžiam, beveidžiam dievui **šnibždėti**, jog šis nebaustų nusidėjėlės būrėjos 40. **Jie abu** [A₁] vartojo tą patį žodyną, naudojo po lygiai ironijos ir sarkazmo, bemaž vienodai jautė būties absurda 160. **Danutė—Buhalterė** [A₁], nejausdama savo artimo širdyje atsiveriančios žaizdos, **čiauškęjo**, kad teatre visada taip būna 365. — Negi tikėjais šitaip man atkeršyti?— **tarstelėjo Atsiskyrėlis** [A₁], pro kurio juoda gobtuvą buvo matyti Tado profilis 370.

Verbalinį veiksmažodžių nusakančių veiksmažodžių suponuojama agento [A] semantinė funkcija dažniausiai realizuojama vardininku, kartais kilmininku pasyvinėse konstrukcijose:

[A] **Nom, Gen** partitivus, pvz.:

Kol vyksta tyrimas, **aš** [A₁] nieko **negaliu sakyti** 90. — Malonu,— **suvapėjo Maksas** [A₁], nežinodamas, ką sakyti, ir sujaudintas jos motiniškų fluidų **pridūrė**: — Man labai skauda galvą 180. — O kam? — **sulemeno Vakaris** [A₁] 180. Šiaip ar taip, „Šaunaus Naujo pasaulio“ šūkis — **BENDRUMAS, VIENODUMAS, STABILUMAS** — šiandien jau **buvo kartojamas** ne tik **Placebo ideologų** [A₁], bet ir viso globaliojo pasaulio **galingųjų** [A₁], netgi Lietuvos **politikų** [A₁] 170.

Šių veiksmažodžių numatomos agento [A] funkcijos aktantai paprastai priklauso asmenų, kartais abstraktų ar net gyvų būtybių bei negyvų daiktų leksinėms grupėms:

[A] **Hum, Abstr, +Anim –Anim**, pvz.:

Aš [A₁] **kalbu** tik už save 95. **Jis** [A₁] **atsiliepė** pakiliu tonu ir iškart **pareiškė**: — Sveikas 160. **Kimus balsas** [A₂] **prisistatė** kažkokia gyvuliška ar žvėriška pavarde — **Kralikovičius? Kabanovičius? Kozlovičius?** 115. **Sakė sau**, kad tūkstančiai, milijonai moterų gyvena šitaip, tačiau **vidaus balsas** [A₂] **kuždėjo** esą ji veidmainiauja [...] 145. **Atrodo**, apie įvykį **gali papasakoti** tik **Julijos katinas** [A₁] 95. **Visi dienraščiai** [A₂] kaip susitarę pirmuosiuose puslapiuose **skelbė** apie būrėjos savižudybę 35.

Taigi verbalinių veiksmažodžių suponuojama agento [A] semantinė funkcija paprastai realizuojama daiktavardžių ir įvardžių vardininko formomis ir būdinga asmenims bei abstraktams:

[A],

[A] **Nom,**

[A] **Hum, Abstr.**

4. Labai artimas verbaliniams veiksmažodžiams subjekto tarpusavio veiksmažodžių nusakančių veiksmažodžių semantinis tipas taip pat gana dažnai suponuoja agento [A] semantinę funkciją. Skiriant šias veiksmažodžių grupes, pastebėta, jog nėra apibrėžtų tikslių kriterijų, leidžiančių aiškiai nustatyti, kuriam semantiniam tipui veiksmažodis priklauso. Darbe remiamasi A. Valeckienės (Valeckienė 2000: 74) nuomone, kuri teigia, kad tokie veiksmažodžiai žymi *su*

žmonių bendravimu, kontaktavimu susijusį veiksmažodžių (pranešimą, reikalavimą, prašymą, raginimą, įsakymą, linkėjimą, kvietimą, padėką ir pan.) (*apleisti* („palikti be priežiūros, nesirūpinti“), *aptarti*, *atleisti* („leisti išeiti ar pašalinti“), *atsisveikinti*, *bartis*, *bendrauti*, *bučiuotis*, *ginčytis*, *globoti*, *įspėti*, *kaulyti* („įkyriai prašyti“), *kviesti*, *lažintis*, *maištauti*, *maldauti*, *pasiguosti*, *peštis*, (*pa-*) *prašyti*, *skatinti*, *susitarti*, *susitikti*, *siūlyti*, *verbuoti* ir kt.), pvz.:

Kontora [A₁] itin skatino religinį turizmą 105. Su mama Bastetė [A₁] ne kartą aptarė savo būsimąjį gyvenimą 130. [Ji] [A₁] galėjo prašyti tai padaryti Violetą, bet pasijuto kažkaip nejaukiai 140. Keistas tas gyvenimas, sekmadienio vakarą dar [mes] [A₁] bendravom, o šiandien jau Julčiko šermenys 160.

Subjekto bendravimą, kontaktavimą žyminčių veiksmažodžių suponuojama agento [A] semantinė funkcija paprastai realizuojama daiktavardžių bei įvardžių vardininku, kartais kilmininku pasyvinėse konstrukcijose:

[A] **Nom, Gen** *partitivus*, pvz.:

Čia pasirodė laidos vedėjas [A₁] ir, modamas popierių pluoštu, pakvietė juos abu skrydžiui į tiesioginį eterį 80. Paskambinęs reikiamam asmeniui, [jis] [A₁] paprašė, kad Sporto rūmai padarytų didžiausią, kokią tik įmanoma, nuolaidą Parapsichologų konferencijai ir mugei 100. Bastetė [A₁] prieš juos maištavo ne šiaip sau, bet keršydama 130. Tačiau lietuvičiai vis dar baidėsi psichiatrų, psichologų, psichoanalitikų ir jų [A₁] siūlomų vaistų 170.

Agento [A] funkcijos aktantai, numatomi šio semantinio tipo veiksmažodžių, priklauso asmenų ir labai retai — gyvų būtybių ar abstraktų leksinėms grupėms:

[A] **Hum, +Anim, Abstr**, pvz.:

Gimdytojams apie tokį savo norą [jis] [A₁] nesakė, tik nuolat iš jų kaulydavo kapeikų plonytėlėms vaško žvakėms, o negavęs geruoju vagiliaudavo iš kišenių 60. Ji [A₁] bendraudavo su svečiais kaip lygi su lygiais, o paprašyta puikiai dainavo liaudies dainas 85. Katė [A₁] išpėjo: neverta ir svetimų minčių klausytis 15. Rafaelis (arkangelas) [A₂] jį globojo visą dieną, bet naktį apleido 190.

Kai kurie šios grupės veiksmažodžiai sangražiniai. Tokie tarpusavio veiksmažodžiai žymintys veiksmažodžiai reiškia, kad veiksmažodžiu, nusakytą pamatiniu žodžiu, atlieka du veikėjai: tas, kuris buvo pamatinio žodžio subjektas, ir tas, kuris buvo jo objektas. Tokiems vediniams sangražos afiksas prideda semantinį požymį „vienas kitą“ (DLKG 1996: 408). Jie suponuoja tik asmenų leksinei grupei priklausančius agento [A] funkcijos aktantus:

[A] **Hum**, pvz.:

Tikiuos, mes [A₁] dar susitiksim, ir tu mane pamokysi, kaip dera elgtis 80. Jis [A₁], kaip dera draugui, susitarė su krematoriumi Rygoje ir padengs visas išlaidas 100. Atsisveikino juodvi [A₁] be jokios širdperšos ir abi romiai laukė, kol pasigirs tas nemalonus garsas, kuriuo

esantys lauke žmonės duoda ženklą, kad juos įleistų vidun 130. Kažkuriam klientui [ji] [A₁] pasiguodė, kad turi rimtą priešą, ir išgirdo protingą patarimą įsigyti ginklą 355.

Be to, yra veiksmažodžių, kurių vartojamos tik sangražinės formos (*reflexiva tantum*), pvz.:

Taigi prieš mirtį Julija [A₁] buvo patenkinta gyvenimu ir galėjo su bet kuo iš bet ko lažintis, kad moteriai keturiasdešimt metų yra pats nuostabiausias laikas 75. Veltui Julija [A₁] ginčydavosi, jog, jos supratimu, harmonijos reikia siekti stengiantis sujungti priešingus poliūs, atsisakant prieštaravimų ir įveikiant iliuzorišką dualumą 205.

Taigi subjekto bendravimą, kontaktavimą žyminčių veiksmažodžių suponuojama agento [A] semantinė funkcija dažniausiai realizuojama daiktavardžių ir įvardžių vardininku bei paprastai būdinga asmenims:

[A],

[A] Nom,

[A] Hum.

5. Agento [A] semantinę funkciją supuoja ir veiksmažodžiai, dažniausiai intransityviniai¹⁰, žymintys subjekto (asmenų, gyvūnų) *garsus, skleidžiamus su valios pastangomis*, kartais ir mechanizmų garsus, sukeliamus papildomai įjungiant ką (*aiktelėti, čirkšti, čiulbėti, dainuoti, giedoti, kikenti* („balsu juoktis, krizenti“), *klegėti* („garsiai juoktis, rėkauti“), *kniauktelėti, kniaukti, krankti, miauktelėti, murkuoti, nusijuokti, nusikvatoti, pykštelėti, rėkti, riktelėti, sukūkčioti, sumurkti, suokti, surikti, šaukti, trinktelėti, užtraukti* („uždainuoti“) ir kt.), pvz.:

Rita [A₁] net aiktelėjo 85. Tačiau kai šioji katę priglaudė prie savo širdies, apgobė pūkuotu paltu ir išėjo į šaltį, Rainė [A₁] ėmė veriamai kniaukti 130. Varnos [A₁] krankė tarsi karo metais mūšio lauke viršum nukautų karių lavonų 185. Jis [A₁] susirietė, stengdamasis tapti kiek įmanoma mažesnis, nykščiais užsikimšo ausis, delnais užsidengė kietai užmerktas akis ir ėmė šauktis arkangelo Rafaelio 190.

Agento [A] funkcijos aktantai, numatomi šio semantinio tipo veiksmažodžių, paprastai realizuojami daiktavardžių ir įvardžių vardininku, kartais naudininku padalyvinėse konstrukcijose:

[A] Nom, Part Dat, pvz.:

Keturiolikmetės mergiščios [A₁] ryškiaspalviais drabužiais, tokiais aptemtais, jog atrodė drastiškiau, nei būtų buvusios visai nuogos, klegėjo virtuvėje, juodai lakuotais nagučiais plėšydamos salotlapius 25. Ji [A₁] bendraudavo su svečiais kaip lygi su lygiais, o paprašyta

¹⁰ Veiksmažodžiai, kurių reikšmė nereikalauja objekto galininko papildymo, yra *intransityviniai* (Valeckienė 1998: 26).

puikiai **dainavo** liaudies dainas 85. Pirmiausia puolė prie krosnies, išsitraukė iš rankinės kažkokį sąsiuvinį ir, **Maksui [A₁]** net **nespėjus šūktelėti**, o Tadiui nė nekrustelėjus, įmetė jį į ugnį 50.

Veiksmažodžiai, reiškiantys subjekto garsą, skleidžiamą su valios pastangomis, suponuoja tuos agento [A] funkcijos aktantus, kurie žymi asmenis ar kitas gyvas būtybes, kartais negyvus daiktus:

[A] **Hum, +Anim, –Anim**, pvz.:

Iš Maskvos atvyko ansamblis „Gamajunas“, kuriame **pats Tadas [A₁]** kadaise **giedojo** 135. **Panelė Virginija [A₁]** [...] **nusijuokė** ir išskleidė rankas aistringai apkabinti 190. **Paukščiai [A₁]**, kurie dar vakar tebuvo gruzdintos mėsos ir susvilusių pūkų gumulai, dabar guviai **čiulbėjo**, **suokė** meilės giesmes, suko lizdus ir dėjo taškuotus kiaušinius 20. Tuomet iš visų pakampių ima **lėkti katės ir katinai**. **Jie [A₁]** **nekniaukia, nerėkia**, o sutupia darniomis gretomis ir **pradeda** melodingai **murkuoti** 380. Išgirdusi, kaip **trinktelėjo** laukujės **durys [A₂]**, nuėjo į svetainę 375.

Išsiskiria šioje grupėje *akimirkos* reikšmės veiksmažodžiai, nusakantys momentišką, staigų ir labai trumpą veiksmą (DLKG 1996: 400). Vediniai daromi iš veiksmažodžių bei ištiktukų su morfema **-telėti, -telėja (-telia), -telėjo** (*aiktelėti, kniauktelėti, miauktelėti, pykštelėti, riktelėti*), pvz.:

Ponia burtininkė [A₁] **pykštelėjo** iš jo šautuviuko 50. **Bastetės motina [A₁]** atėjusiąją nuodugniai apuostė ir palankumo ženklan galantiškai **kniauktelėjo** 130.

Akimirkos (momentinių) vedinių daroma ir su priešdėliu **su-**. Jie reiškia staigų, dažnai netikėtą veiksmą (DLKG 1996: 404) (*sukūkčioti, surikti, sumurkti, suurgzti*), pvz.:

Iš siaubo **jis [A₁]** nesusitvardo ir garsiai **surinka** 300. [...] **ji [A₁]** **sukūkčiojo** ne dirbtinai, o visai nuoširdžiai, nes pasidarė baisiai gaila savęs 320.

Veiksmažodžių, žyminčių subjekto garsus, skleidžiamus su valios pastangomis, suponuojama agento [A] semantinė funkcija dažniausiai realizuojama daiktavardžių ir įvardžių vardininko formomis bei būdinga asmenims ir gyvoms būtybėms:

[A],

[A] **Nom**,

[A] **Hum, +Anim**.

6. Agento [A] semantinę funkciją suponuoja nedidelė grupė veiksmažodžių, nurodančių subjekto **užsiėmimą kuo** (*burti, dirbti, fotografuoti, karaliauti, keliauti, megzti, plūktis* („smarkiai ką daryti“), *sportuoti, tarnauti, tyrinėti, triūsti* („dirbti“), *tvarkyti, vadovauti, vagiliauti, vaidinti, valkatauti, žemuogiauti* ir kt.), pvz.:

Iš tiesų **Violeta [A₁]** ir nebuvo kokia tarnaitė tikrąja šio žodžio prasme, o, kaip pati sakėsi, būrėjos namus **tvarkė** tik iš didelės pagarbos ir meilės 85. Be to, **ji [A₁]** puikai **mezgė** 85.

Lai *parapsichai* [A₁] dėsto niekus, pundais perka knygas apie karmos diagnostiką, *buria magiškais kristalais, mojuoja virgulėmis ir fotografuoja auras* 100. *Neišmanėliai, jie* [A₁] *tyrinėjo katės balso stygas ir gerklas, o murkimas yra absoliučiai metafizinis, dieviškos kilmės garsas* 130. *Žmonių kartos* [A₁] *viena po kitos dirbo, triūsė, plūkėsi ir vaikėsi savo žemiškųjų tikslų, kartais net nesuvokdami, kad gyvena* 200. *Aktoriai* [A₁] *vaidino puikiai ir niekam netrukde, kad jų veidai matyti šlovinant unitazų valiklį* 365.

Šioje grupėje galima išskirti atitikimo reikšmės priesagos **-(i)auti, -(i)auja, -(i)avo** daiktavardinius vedinius, paprastai daromus iš asmenų pavadinimų, nusakančių jų darbą, verslą, elgesį (DLKG 1996: 392) (*karaliauti, tarnauti, vadovauti, vagiliauti, valkatauti*). Šių veiksmažodžių darybinė reikšmė apibrėžiama taip: „atlikti funkcijas to, dirbti tuo, elgtis taip, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“ (DLKG 1996: 391) (*vadovauti* „atlikti vadovo funkcijas“, *vagiliauti* „būti vagiliumi“, *valkatauti* „atlikti valkatos funkcijas“ ir pan.), pvz.:

Gimdytojams apie tokį savo norą [jis] [A₁] nesakė, tik nuolat iš jų kaulydavo kapeikų plonytėlėms vaško žvakėms, o negavęs geruoju vagiliaudavo iš kišenių 60. *Buvusi geografijos mokytoja* [A₁] *iki šiol vadovavo vaikų folkloro ansamblui* 85. *Tomas* [A₁] *vos sulaukęs aštuoniolikos rengiasi tarnauti Lietuvos kariuomenėje ir svajoja su specialia misija vykti į Afganistaną arba Iraką* 375.

Į aptartuosius panašus **-uoti, -uoja, -avo** vardažodinis vedinys *sportuoti*. Šis veiksmažodis priklauso labai negausiai *dalyvavimo reikšmės* darybos kategorijai. Jis padarytas iš abstraktaus daiktavardžio *sportas*, įvardijančio tam tikrą veiklos sritį— „dalyvauti sporto veikloje“ (DLKG 1996: 393— 394).

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, agento [A] semantinė funkcija, suponuojama veiksmažodžių, nurodančių subjekto užsiėmimą kuo, realizuojama daiktavardžių ir įvardžių vardininku ir būdinga asmenims:

[A],

[A] **Nom,**

[A] **Hum.**

7. Agento [A] semantinę funkciją numato maža grupelė subjekto **fiziologinį veiksmažodžių** (*atsikvėpti, dėbčioti* („skersakiuoti, šnairuoti, žvairuoti“), *dirstelėti, klausyti, krūptelėti, nudiegti* („labai suskausti, nusmelkti“), *paspringti, peržvelgti* („paviršutiniškai peržiūrėti“), *stebėti, šypsotis, šyptelėti, užsikosėti, žiūrėti, žvelgti* ir kt.), pvz.:

Tvarkytoja [A₁] *pežvelgė neplautų lėkščių ir taurių stirtą ir pradėjo temptis ant rankų žydras gumines pirštines* 10. *Jis* [A₁] *nusijuokė, bet staiga užsikosėjo ir vos nepaspringo kava* 40. *Šis* [A₁] *tebesišypojo* 320. *Arkangelas Mykolas* [A₂] *žvelgė abejingai, o Rafaelis* [A₂] *žiūrėjo atsainiai* 55. *Tadą staiga nudiegė išgąstis* [A₂], *kad jis vėl bus įsiurbtas ir paskui*

ištėkštas, lygiai kaip tuomet, prieš metus, nusileidus juodam cerkvės kupolui 190. **Katė** [A₁] *tupėdavo šalia ant vonios ir kaip užhipnotizuota* **stebėdavo** *rožinį Venus skustuvėlį* 140.

Šiuo atveju agento [A] funkcijos aktantai paprastai priklauso asmenų, kartais abstraktų ir gyvų būtybių leksinėms grupėms:

[A] **Hum, Abstr, +Anim.**

Šioje veiksmažodžių grupėje taip pat išsiskiria *akimirkos reikšmės* vediniai, daromi su priesaga **-telėti, -telėja (-telia), -telėjo** (*dėbtelėti, dirstelėti, krūptelėti, šyptelėti*), pvz.:

— *To ir reikėjo tikėtis, — pratarė* **Tadas** [A₁] *ir kreivai* **šyptelėjo** 50. *Staiga kažkas trūktelėjo rožinio kutą ir* **Vakaris** [A₁] *net* **krūptelėjo** 125. **Julija** [A₁] *tąsyk net* **dirstelėjo** *į veidrodėlį ir, sutikusi savo katinišką žvilgsnį, nusprendė, kad gražesnio palyginimo nėra girdėjusi* 140.

Darybinę jų reikšmę galima apibūdinti taip: „daryti staigiai, akimirksniu, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“. Be to, kai kurie veiksmažodžiai kartu žymi ir veiksmo menkumą, silpnumą. Vadinasi, šalia akimirkos (momentinės) reikšmės jie turi ir mažybinę (deminutyvinę) reikšmę (*DLKG* 1996: 400), pvz.: *šyptelėti* „kiek nusišypsoti“.

Taigi agento [A] semantinės funkcijos aktantai, suponuojami fiziologinį veiksmą žyminčių veiksmažodžių, realizuojami daiktavardžių ir įvardžių vardininku ir dažniausiai būdingi asmenims:

[A],

[A] **Nom,**

[A] **Hum.**

8. Agento [A] semantinę funkciją numato labai nedidelė grupelė subjekto **mentalinį veiksmą** reiškiančių veiksmažodžių, t. y. su mąstymu, proto veikla susijusi žmogaus būseną (*apmesti* („parengti bendrais bruožais, suplanuoti“), *improvizuoti* („kurti eilėraščius, muziką arba sakyti kalbą, iš anksto nepasirengus“), *nuspręsti, skaičiuoti, skaityti, sugalvoti*), pvz.:

[Jis] [A₁] *važiavo ir* **skaičiavo** *stulpus, prie kurių buvo padėti sudžiūvusius chrizantemų krepšeliai, vazonėliai, dirbtinės gėlės ir Vėlinių žvakės* 45. **Maksas** [A₁] **pabandė skaityti** *vištos koja suraitytą keverzonę* 120. **Julija** [A₁] [...] **nusprendė**, *kad gražesnio palyginimo nėra girdėjusi* 140. *Taip sugalvojo* **Julytės mama** [A₁], *gal truputį ir prieštaraudama velionės valiai* 155. *Tačiau* **jie** [A₁] *dirbo senais, sustabarėjusiais metodais, nemokėjo improvizuoti [...], todėl dažniausiai iš Marso — Veneros programos atsidurdavo Runkelių rovimu bare* 110.

Agento [A] semantinė funkcija, suponuojama mentalinį veiksmą žyminčių veiksmažodžių, sakinyje realizuojama daiktavardžių ir įvardžių vardininku ir būdinga tik asmenims:

[A],
[A] Nom,
[A] Hum.

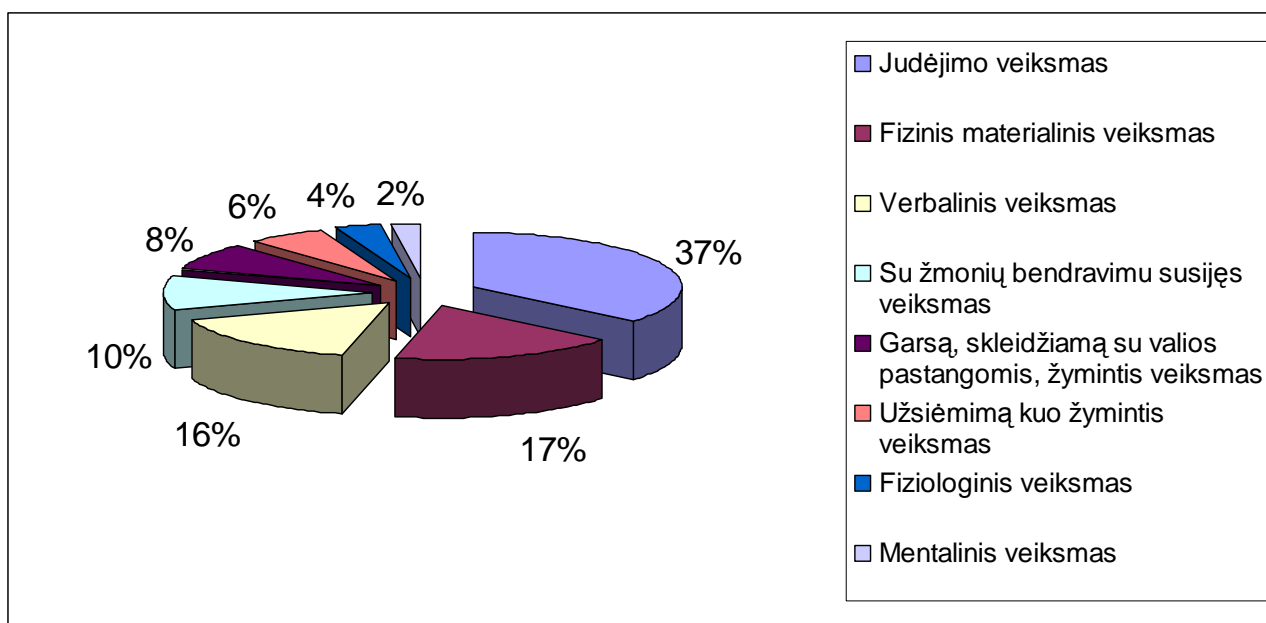
Taigi šiame darbe agentas [A] apibrėžiamas kaip:

1) **agentas₁ [A₁]** — veiksmo iniciatoriaus ir atlikėjo funkcija, būdinga gyvoms būtybėms;

2) **agentas₂ [A₂]** — veiksmo atlikėjo funkcija, būdinga negyviems daiktams, stichinėms jėgoms bei kitiems gamtos ir visuomenės reiškiniams, įvairiems įrenginiams, mašinoms, prietaisams, kurie turi tam tikrą energiją ir dėl to gali atlikti arba sukelti, sužadinti veiksmą, bet neturi savo iniciatyvos.

Dažniausiai agento [A] semantinę funkciją suponuoja veiksmo veiksmažodžiai, žymintys subjekto judėjimą, taip pat dažnai fizinį materialinį ir verbalinį veiksmą reiškiantys veiksmažodžiai, rečiau — veiksmažodžiai, nusakantys su žmonių bendravimu, kontaktavimu susijusį veiksmą, žymintys subjekto (asmenų, gyvūnų) garsus, skleidžiamus su valios pastangomis ir subjekto užsiėmimą kuo. Rečiausiai agento [A] semantinę funkciją suponuoja subjekto fiziologinį ir mentalinį veiksmą reiškiantys veiksmažodžiai. Veiksmo veiksmažodžių semantinių tipų skirstymas parodytas 1 schemeje.

1 schema. Agento [A] funkciją numatančių veiksmažodžių semantiniai tipai

Agento [A] funkcija sakinyje paprastai realizuojama vardininku, rečiau kilmininku pasyvinėse konstrukcijose ar naudininku padalyvinėse konstrukcijose. Agento [A] funkcijos sintaksinė realizacija pateikta 1 lentelėje.

1 lentelė

Veiksmo veiksmožodžiai, suponuojantys agento funkciją	Agento [A] funkcijos sintaksinė realizacija		
	Nom	Gen <i>partitivus</i>	PartDat
Judėjimo veiksmo veiksmožodžiai	dažnai	—	rečiau
Fizinio materialinio veiksmo veiksmožodžiai	dažnai	dažnai	—
Verbalinio veiksmo veiksmožodžiai	dažnai	retai	—
Su žmonių bendravimu susijusio veiksmo veiksmožodžiai	dažnai	retai	—
Garsą, skleidžiamą su valios pastangomis, žymintys veiksmožodžiai	dažnai	—	retai
Užsiėmimą kuo žymintys veiksmožodžiai	visada	—	—
Fiziologinio veiksmo veiksmožodžiai	visada	—	—
Mentalinio veiksmo veiksmožodžiai	visada	—	—

Agento [A] funkcijos aktantai dažniausiai priklauso asmenų (kai kuriais atvejais tik asmenų), gyvų būtybių, rečiau abstraktų ir visai retai negyvų daiktų leksinėms grupėms. Agento [A] funkcijos leksinė realizacija pateikta 2 lentelėje.

2 lentelė

Veiksmo veiksmožodžiai, suponuojantys agento funkciją	Agento [A] funkcijos leksinė realizacija			
	Hum	+Anim	-Anim	Abstr
Judėjimo veiksmo veiksmožodžiai	dažnai	rečiau	rečiau	retai
Fizinio materialinio veiksmo veiksmožodžiai	dažnai	rečiau	retai	rečiau
Verbalinio veiksmo veiksmožodžiai	dažnai	retai	retai	rečiau
Su žmonių bendravimu susijusio veiksmo veiksmožodžiai	dažnai	retai	—	retai
Garsą, skleidžiamą su valios pastangomis, žymintys veiksmožodžiai	dažnai	dažnai	retai	—
Užsiėmimą kuo žymintys veiksmožodžiai	visada	—	—	—
Fiziologinio veiksmo veiksmožodžiai	dažnai	retai	—	rečiau
Mentalinio veiksmo veiksmožodžiai	visada	—	—	—

2. SUBJEKTO HIPERFUNKCIJĄ NUMATANTYS BŪSENOS REIKŠMĖS VEIKSMAŽODŽIAI

Būsenos reikšmės veiksmažodžiai sudaro mažesnę veiksmažodžių grupę (40% visų veiksmažodžių). Subjekto hiperfunkcija, numatoma būsenos reikšmės veiksmažodžių, apima **patiento [P]**, **percipiento [Pcp]**, **beneficiento [B]** semantines funkcijas. Dažniausiai šie veiksmažodžiai suponuoja patiento [P] ir percipiento [Pcp], retai — beneficentio [B] funkcijas.

2.1. Patiento [P] funkcijos samprata

Patiento [P] funkciją skiria ne visi mokslininkai. Ch. J. Fillmore'as (Филмор 1981: 406) šios funkcijos nenurodo, tačiau skiria *objektyvą [O]* — suprantamą kaip daikto, į kurį nukreiptas veiksmas ar būseną, linksnį. W. L. Chafe'as (Чейф 1975: 117) teigia, kad patientas [Pat] — „*poveikio objektas . Patientas žymi daiktą, kuris yra apimtas tam tikros būsenos*“. A. Valeckienė (Valeckienė 1998: 35) taip pat nurodo, kad patientas [Pat] — „*veiksmo patyrėjo bei būsenos turėtojo (kas apimtas tam tikros būsenos) funkcija*“. Panašiai šią semantinę funkciją apibrėžia ir V. Ambrazas (Ambrazas 1986: 26): patientas [P] — „*veiksmo gavėjas arba būsenos patyrėjas*“. J. G. Testeleco (Тестелец 2001: 213) teigimu, patientas yra „*aktantas, kuris patiria poveikį ir žymi egzistavimą/ neegzistavimą, sudėties, formos, pavidalo, padėties erdvėje kitimą*“. J. I. Saeed'as (Saeed 2003: 149) nurodo, kad patientas yra „*aktantas, kuris gauna veiksmo poveikį ir dėl to dažnai patiria būsenos kitimą*“. Gana siaurai patientą apibrėžia E. Jakaitienė (Jakaitienė 1988: 62), anot jos, patientas [Pt] — „*fiziškai ar kitaip aktyviai veikiamo daikto funkcija*“. Tačiau ji skiria procesantą [Proc] — „*savaime vykstančio veiksmo, proceso atlikėjo funkcija*“ ir statantą [Stat] — „*fizinės būsenos ar pojūčių patyrėjo funkcija*“¹¹. Anot N. Sližienės (Sližienė 1994: 20), patientas [P] — „*veiksmo poveikio gavėjo arba būsenos turėtojo funkcija, būdinga tiek gyviems, tiek negyviems daiktams, taip pat abstraktiems dalykams*“. Be to, ji skiria *rezultatinį patientą [P_{rez}]*, būdingą „*daiktui (reiškiniui), kuris randasi, kyla kaip veiksmo padarinys*“. Kaip matyti iš pateiktų apibrėžimų, patientas [P] turi dvi skirtybes: veiksmo reikšmės veiksmažodžiai nusako fiziškai arba psichiškai veikiamo daikto būseną; būsenos reikšmės veiksmažodžiai žymi tam tikrą daikto statinę būseną arba jo būsenos kitimą (Sližienė 1994: 20). Pirmuoju atveju patientas [P] yra veiksmo poveikio gavėjas, antruoju — būsenos turėtojas.

¹¹ Procesantas ir statantas daugelio kalbininkų vadinamas patientu.

Kadangi šiame darbe nagrinėjama subjekto hiperfunkcija, tad remiamasi N. Sližienės apibrėžimo antrąja dalimi: **patientas [P]** — būsenos turėtojo funkcija, būdinga tiek gyviems, tiek negyviems daiktams, taip pat abstraktams.

2.1.1. Paciento [P] funkciją numatantys veiksmažodžiai

Paciento [P] semantinę funkciją suponuoja būsenos reikšmės veiksmažodžiai, žymintys subjekto statinę būseną arba jo būsenos kitimą. Šie veiksmažodžiai nusako išorinę subjekto būseną. Pagal siūlomą A. Valeckienės (Valeckienė 1998: 39—41, 2000: 74), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos (DLKG 1996: 282—288, 497, 525—526)* klasifikaciją, veiksmažodžiai, numatantys paciento [P] funkciją, suskirstyti į smulkesnius semantinius tipus. Jie žymi subjekto:

- 1) jutimais suvokiamą būseną,
- 2) su egzistavimu, buvimu susijusią būseną,
- 3) fiziologinę būseną,
- 4) būsenos kitimą.

1. Didelę grupę veiksmažodžių, suponuojančių paciento [P] funkciją, sudaro veiksmažodžiai, žymintys **jutimais suvokiamą subjekto būseną**. Juos galima skirstyti į tris smulkesnius semantinius tipus:

1) subjekto **regimąjį būvį** žyminčius veiksmažodžius (*boluoti, blėsti, blyksėti, blukti, juoduoti, lietis* („darytis neryškiam“), *mirksėti* („blėsčioti, blykčioti“), *plieksti* („smarkiai šviesti, spiginti“), *raibuliuoti* („raibti, marguliuoti“), *šmėkštelėti, šviesti, (nu-, su-) švisti, švytėti, tviskėti, žaibuoti, žaižaruoti* („žėruoti, spindėti, žibėti“), *žibėti, žvilgėti* ir kt.), pvz.:

*Akyse **ėmė raibuliuoti** geltoni ir violetiniai **ratilai [P]** 10. Maksas liovėsi skaitęs ir jo išpuoselėtas **veidas [P] nušvito** pasitenkinimu 95. Erdvė atrodė sudaryta iš daugybės **taškelių**. **Vieni [P] švytėjo** kaip žvaigždės. **Kiti [P] juodavo** tarsi aguonos grūdėliai 385.*

Sakinyje šių veiksmažodžių suponuojamas pacientas [P] pasakomas vardininku, kartais naudininku padalyvinėse konstrukcijose:

[P] Nom, PartDat, pvz.:

*Už **lango ryškiai švietė saulė [P]** 20. Aplinkui **kunkuliuojant** dirbtinio, isteriško **džiaugsmo verpetams, skambant „Džingl bels“** variacijoms, **eglėms [P] tviskant** margaspalviais **žaisliukais** ir **mirksint iliuminacijai [P]**, **Juliją buvo apėmusi sunkiai pakeliama įtampa** 355.*

Regimajį būvį žyminčių veiksmažodžių numatomi paciento [P] funkcijos aktantai priklauso negyvų daiktų, abstraktų, kartais asmenų leksinėms grupėms:

[P] –**Anim, Abstr, Hum**, pvz.:

[...] **raidės [P] liejosi į vientisą negrabų zigzagą, o tuose žodžiuose, kuriuos buvo įmanoma iššifruoti, puikavosi šiurkščios gramatinės klaidos 120. Staiga naktiniame danguje sušvito kūgio formos pavidalas [P] 250. Ji visa [P] tiesiog žaižaruote žaižaravo 80.**

2) subjekto **būseną, susijusią su kvapu**, reiškiančius veiksmažodžius (*dvelkti* („eiti kvapui, kvėpėti“), *dvokti, išsiduksėti* („stelbtis“), *išsivadėti* („išsikvėpti“), *kvėpėti, pakvipti, pasklisti, smirdėti, tvyroti, tvoksti* („dvelkti, dvogzti“) ir kt.), pvz.:

Truputį luktelėjo, bet grindys [P] nedžiūvo ir gaižiai tvoskė senu prarūgusiu skuduru 55. Cheminė medžiaga Suppressio Veri [P] iš popieriaus galutinai išsivadėdavo per parą 165. Buvo pasisavinusi Juliją, dabar reikia savintis jos pusseserę ir dar du žmones, vyrą, kuris [P], fui, smirda, ir, o siaube, nenuoramą vaiką 385.

Šių veiksmažodžių suponuojamas pacientas [P] sakinyje realizuojamas vardininku:

[P] **Nom**, pvz.:

Virtuvėje pasklido atri degančio kolenkoro smarvė [P] 50. O mintys vis brukosi, grūdosi it ledo lytys patvinusioje pavasario upėje: įdomu, ar ten jau tvyros koks nors irstančių audinių kvapas [P]? 155. Pirmiausia išsidukėjo smarvės [P] 385.

Fizinę būseną, susijusią su kvapu, reiškiančių veiksmažodžių numatomi paciento [P] funkcijos aktantai paprastai būdingi abstraktams, negyviems daiktams, kartais asmenims:

[P] **Abstr, -Anim, Hum**, pvz.:

Tuomet išsivadėjo prieskonių, aliejų, smilkalų aromatai [P], saldus žydinčių medžių ir gėlių dvelksmas [P] 385. Kvėpėjo brolio užplyktytos mėtos [P], bet arbata nė kiek neramino 50. Jis [P] buvo su džinsais, languotais flaneliniais marškiniais, odine striuke ir dvelkė ne kvėpalais, bet darbinio prakaitu 140.

3) subjekto **būseną, susijusią su skleidžiamais nevalingais garsais**, žyminčius veiksmažodžius (*čirškėti* („spirgėti“), *girgždėti, griaudėti, knarkti, nuaidėti, pasigirsti* („imti girdėtis“), *skambėti, skliski* („plisti, skleistis ore, erdvėje), *sugrumėti* („sugriausti, sudundėti“), *suskambti* („imti skambėti“), *šurmuliuoti, tilindžiuoti* („plonai skambėti“), *traškėti* („spragant degti“), *ūžti* ir kt.), pvz.:

Automobiliui sustojus prie Ritos darbovietės, staiga suskambo mobilusis Leonardo telefonas [P] 160. Vos Maksas redakcijoje prisėdo prie savo kompiuterio, vos ekrane sušvito vėsusis COOL, pasigirdo šurmulyš [P], pakeltu balsu tariamų frazių nuotrupos, kuriose aiškiai ir garsiai skambėjo prakeiksmas [P]— Pranas Purvanekas 175. Iš radijo taško sklido geros žinios [P] 375.

Sakinyje šių veiksmažodžių suponuojama paciento [P] funkcija realizuojama vardininko, retai — kilmininko formomis:

[P] **Nom, NomGen**, pvz.:

Melodingai tilindžiavo vėjo varpeliai [P] 210. Lygiai trečių nuaidėjo durų skambutis [P] 140. Erdvioje Julijos svetainėje jau šurmuliavo būrys žmonių [P] 215.

Paciento [P] semantinės funkcijos aktantai, numatomi šių veiksmažodžių, dažniausiai priklauso abstraktų, negyvų daiktų, kartais asmenų leksinėms grupėms:

[P] **Abstr, -Anim, Hum**, pvz.:

Danos kambaryje vėl griaudėjo muzika [P] 30. Iš ten pasigirdo kniaukimas [P] 30. Kvepėjo smilkalais, o žvakelės [P] prie stebuklingų ikonų traškėjo, it nematomi vaikai vyniotų saldinių popieriukus 55. Keptuvėje čirškėjo kiaušiniene [P] su šoninės gabaliukais 375. Turėjo tik vienintelę ydą— [jis] [P] baisiai garsiai knarkė 145.

Taigi galima pastebėti, kad paciento [P] semantinė funkcija, suponuojama jutimais suvokiamos būsenos veiksmažodžių (visų trijų grupių), sakinyje paprastai realizuojama vardininko forma. Šių veiksmažodžių numatomi paciento [P] semantinės funkcijos aktantai priklauso trims leksinėms grupėms: abstraktų, negyvų daiktų ir asmenų. Aktantai, numatomi veiksmažodžių, žyminčių būseną, susijusių su kvapu ir skleidžiamais nevalingais garsais, dažniau priklauso abstraktams nei negyviems daiktams, o aktantams, numatomiems regimojo būvio veiksmažodžių, atvirkščiai, būdingesni negyvi daiktai nei abstraktai. Tačiau visais atvejais aktantai retai priklauso asmenų leksinei grupei. Vadinasi, paciento [P] semantinė funkcija, suponuojama jutimais suvokiamos būsenos veiksmažodžių, turi tokią sintaksinę ir leksinę raišką:

[P],

[P] **Nom**,

[P] **Abstr, -Anim, Hum**.

2. Dažnai paciento [P] semantinę funkciją suponuoja veiksmažodžiai, reiškiantys **su egzistavimu, buvimu susijusią subjekto būseną** (*atsidurti* („atsirasti“), *bankrutuoti*, *burtis* („telktis į būrį“), *būti* („turėti būti, reikštis tikrovėje, egzistuoti“, „turėti užėmus kur vietą, stovėti, gulėti“), *egzistuoti*, *gyventi*, *glūdėti*, *gulėti*, *įsitaisyti*, *kabėti*, *kiūtoti*, *klestėti*, *likti* („būti ir toliau toje pat vietoje“), *pirmauti*, *puikuotis*, *slypėti*, *stovėti*, *stoti* („prasadėti, užėiti“), *stūksoti*, *supti* („būti apstotam iš visų pusių“), *tilpti*, *tūnoti*, *tupėti* ir kt.), pvz.:

Šie du šūkiei [P], raudonu kursyvu išspausdinti mėlyno, baltais debesėliais pasipuošusio dangaus fone, kabėjo ant Jo sienų, šalia sertifikatų, diplomų ir licencijų 105. Džiulija [P] tilpo inde, kuriame užplykotos arbatos vargu ar pakaktų šešių asmenų kompanijai 155. Angelas Sargas [P] stovėjo po žydinčiu medžiu, pro kurio šakas ryškiais, veik apčiuopiamais pluoštais

krito saulės spinduliai 210. Dabar Julija, jeigu tai vis dar buvo ji, supo tik pirmąją substancijos [P]: garsai [P], kvapai [P], spalvos [P], šviesa [P], tamsa [P] 385.

Šių veiksmažodžių numatoma paciento [P] semantinė funkcija sakinyje paprastai realizuojama vardininku ir kiekio turinio¹² kilmininku, rečiau neapibrėžto kiekio¹³ kilmininko formomis:

[P] **Nom, NomGen, Gen**, pvz.:

Ant stalo gulėjo paskubomis brūkštelėtas raštelis [P], kuriame Aurelija aiškino, kad yra pervedama į Laboratorijos padalinį [...] 195. [Ji] [P] tūnodavo koridoriuje, pasislėpusi už paltų, ir laukdavo, kol Pasisavintoji užgesins šviesą 350. Būrėją nuolat supo tuntas susižavėjusių adoratorių [P], nors tai chameleoni iš tikrųjų nereikėjo nė vieno 30. Sakė sau, kad tūkstančiai, milijonai moterų [P] gyvena šitaip, tačiau vidaus balsas kuždėjo esą ji veidmainiauja [...] 145. Buvo ir daugiau esminių permainų [P] 70. Buvo mėmių [P], burbančių, kad skandalingi rašeivos ar TV reporteriai yra atsakingiausi už nusikalstamumą Lietuvoje 230.

Paciento [P] funkcijos aktantai, suponuojami veiksmažodžių, reiškiančių su egzistavimu, buvimu susijusią subjekto būseną, dažniausiai priklauso asmenų, negyvų daiktų, rečiau abstraktų ir gyvų būtybių leksinėms grupėms:

[P] **Hum, –Anim, Abstr, +Anim**, pvz.:

Atsargiai pravėręs duris, kurios tarsi aiktelėjo, pasipiktinusios neprašytu svečiu, [jis] [P] atsidūrė didžiulėje aidžioje erdvėje, kadaise penėjusioje jo pačias reikšmingiausias iliuzijas 55. Abi knygos [P], įrištos purpurinės odos viršeliuose, gulėjo ant spintelės prie lovos Jo miegamajame, o kitas komplektas [P], juodos zomšos apdaruose su varinėmis sąsagomis, puikavosi Kontoroje ant darbo stalo 170. Branduolyje tūnojo vandens čiurlenimas [P], lapų šnaresys [P], delfinų niūniavimas [P], vabzdžių dūzgimas [P], šnibždesiai [P], kikenimas [P], atodūsiai [P], širdies plakimas [P] ir tai, kas pasigirsta suplojus vienu delnu 385. Sujauktuose gėlėtuose pataluose kiūtojo rainas katinas [P] 30.

Rašytoja J. Ivanauskaitė dažnai vartoja su žmogaus egzistencija, būtimi susijusius veiksmažodžius, taip pat veiksmažodį *būti* reikšme „egzistuoti, gyventi“. Anot V. Ambrazo (Ambrazas 1986: 20), egzistencinės reikšmės veiksmažodį *būti* lietuvių kalboje galima laikyti tokiu pat savarankišku kaip ir veiksmažodžius *egzistuoti, gyventi, atsirasti* ir pan. Šiuo atveju paciento [P] funkcijos aktantai priklauso tik asmenims:

[P] **Hum**, pvz.:

¹² *Kiekio turinio kilmininko* funkcija yra priklausoma nuo pagrindinio žodžio (daiktavardžio, daiktavardiškojo skaitvardžio ar kt.) leksinės reikšmės. Pagrindinis žodis rodo laiko, erdvės, tūrio, svorio, apimties ir pan. matą, kiekį, o jo valdomas kilmininkas — to mato, kiekio turinį (Valeckienė 2000: 83).

¹³ *Dalies*, arba *neapibrėžto kiekio, kilmininkas* paprastai gauna dalies bei neapibrėžto kiekio funkciją, kai žymi konkrečius daiktus. Tačiau neapibrėžto kiekio funkciją gali turėti ir abstrakčių daiktavardžių kilmininkas, jeigu jis reiškia dalimis, vienetais skirstomas sąvokas, pvz.: *turim idėjų, minčių* (Valeckienė 2000: 85).

*Todėl **nė vienas [P] negali egzistuoti** skyrium nuo visuotinio paveikslo, o iš jo išimtas praranda paskirtį ir esmę 15. **Žmonės [P] aplinkui ir taip gyveno** tarsi apsvaigę 65. **Julija [P] buvo** ištikus keturiasdešimt metų ir staiga dingo 155.*

Išsiskiria šioje veiksmažodžių grupėje *rezultatinės būsenos reikšmės* (DLKG 1996: 399) vediniai su dviem morfemomis: **-ėti, -i(-a), -ėjo** (*glūdėti, gulėti, kabėti, slypėti, stovėti, tupėti*) ir **-oti, -o, -ojo** (*kiūtoti, stūksoti, tūnoti*). Darybinę jų reikšmę galima apibūdinti taip: „būti būklėje, kuri yra pamatiniu žodžiu nusakyto veiksmo rezultatas“ (DLKG 1996: 399—400), pvz.: *glūdėti* „būti prisiglaudusiam“, *stovėti* „būti atsistojus“. Šios būsenos trukmė neapibrėžta.

Taigi patiento [P] semantinė funkcija, suponuojama veiksmažodžių, žyminčių su egzistavimu, buvimu susijusią subjekto būseną, paprastai realizuojama vardininku bei kiekio turinio kilmininku ir dažniausiai būdinga asmenims, negyviems daiktams ir abstraktams:

[P],

[P] **Nom, NomGen,**

[P] **Hum, –Anim, Abstr.**

3. Mažiausią grupę veiksmažodžių, numatančių patiento [P] semantinę funkciją, sudaro subjekto **fiziologinę būseną** žymintys veiksmažodžiai (*atsipeikėti* („atsigauti“), (*atsi-, pa-*) *busti, diegti* („smarkiai skaudėti, gelti, smelkti“), *drebėti, ilsėtis, įmigti, karščiuoti, kliedėti* („klejoti“), *knapsėti, mausti* („po truputį be perstogės skaudėti“), *miegoti, peršėti, skaudėti, snausti, sirgti, sopėti, svaigti* („nykti sąmonei“), *užsnūsti, verkti* ir kt.), pvz.:

Juk vis vien [ji] [P] miega viena 30. Jis [P] dar kiek paknapsėjo ir užsnūdo 60. Galiausiai pasislepiu uždaroj tvankioj skylėj ir [aš] [P] drebu iš siaubo, nes suvokiu, kad jei būsiu surastas, man— galas 65. Tačiau daugiau snausti ji [P] nebetino 85. Tačiau [jis] [P] vėl pradėjęs kliedėti, išpasakojo ir nakties košmarą, ir dienos įvykį 190. Tėtis viską girdėjo ir buvo toks raudonas, lyg karščiuotų jis pats [P], o ne vaikas [P] 190. [Jis] [P] pabudo vėliau nei paprastai ir Aurelijos šalia savęs neberado 195. Jei tau [P] skauda galvelę, tai irgi nieko tokio 60. — Man [P] labai skauda galvą 180.

Kaip matyti iš pavyzdžių, [P] semantinė funkcija, suponuojama subjekto fiziologinę būseną žyminčių veiksmažodžių, paprastai realizuojama vardininku, rečiau naudininku ir būdinga asmenims:

[P],

[P] **Nom, Dat,**

[P] **Hum.**

4. Patiento [P] semantinę funkciją dažniausiai suponuoja veiksmažodžiai, žymintys subjekto **būsenos kitimą**. Šie veiksmažodžiai nurodo:

- 1) proceso pradžia bei perėjimą į naują būseną,
- 2) proceso baigtį.

1) Didesnę grupę būsenos kitimo veiksmažodžių, numatančių patiento [P] funkciją, sudaro veiksmažodžiai, žymintys **proceso pradžią bei perėjimą į naują būseną**, kurią patiria subjektas (*atgimti* („iš naujo gimti, sugrįžti į gyvenimą“), *darytis*, *daugėti*, *grimzti*, *ilgėti*, *įžūlėti*, *kisti* („pasidaryti kitokiam“), *mažėti*, *nykti* („dingti“), *plokštėti*, *prasadėti*, *rimti*, *rūkti*, *sekti* („mažėti, slūgti“), *silpti*, *silpnėti*, *skystėti*, *smukti*, (*su-*) *stingti*, *susiploti*, *tamsėti*, *tekėti* („kilti iš už akiračio“), *tirpti*, *tižti*, *tobulėti* („darytis tobulam, tobulesniam“) ir kt.), pvz.:

Per tą nelemtą Juliją Ritos pozicijos [P] dienraštyje gerokai susilpnėjo 85. *Tačiau geriausi agentai [P] atgimdavo iš buvusių Kontoros aukų tarsi feniksai iš pelenų* 110. *Likimo valiai paliktas kūnas [P] susiprato ir ėmė spėriai tobulėti* 135. *Taigi Marijos žemėje netrukus prasidės dar vienas globaliojo pasaulio ateitį nulemiantis eksperimentas [P]* 165.

Šių veiksmažodžių suponuojama patiento [P] funkcija dažniausiai realizuojama daiktavardžio ir įvardžio vardininku, rečiau naudininku (padalyvinėse konstrukcijose) arba kilmininku:

[P] **Nom, PartDat, Gen**, pvz.:

Sukrešėjęs kraujas [P] suskystėja ir sugrįžta į gyslas 20. *Netikėtai viskas [P] lyg ir aprimo* 355. *Užuolaidai [P] prasiskleidus ir išnykus, Julija regėdavo absoliutų niekį, su kuriuo vis dar neįstengė apsiprasti* 70. *Ryšiams [P] su Leonardu visai apsilpus, staiga pasirodė Angelas Sargas* 145. *Garbintojų [P] ir netgi persekiotojų [P] darėsi net daugiau, negu reikia, nes Julijai [...] buvo įdomūs visai kiti dalykai: magija, mistika, metafizika* 135.

Šiuo atveju veiksmažodžių numatomos patiento [P] semantinės funkcijos aktanai priklauso negyvų daiktų, asmenų ir abstraktų leksinėms grupėms:

[P] **-Anim, Hum, Abstr**, pvz.:

Rūko ką tik atsimūriję fabrikų kaminai [P] 20. *Batai [P] be raištelių vis smuko Maksui nuo kojų, todėl teko šlepsėti kaip ligotam, paskutinius gyvybės syvus išaikvojusiam senučiukui* 180. *[Jis] [P] sustingo po aukščiausiu visame Vilniuje kupolu ir ėmė savo bevardžiam, beveidžiam, bejėgiam dievui šnibždėti, jog šis nebaustų nusidėjėlės būrėjos* 40. *Kuo labiau mėgini tokias mintis stabdyti, tuo labiau jos [P] įžūlėja ir nešvanksta* 155.

Šiai grupei priklauso nemažai pirminių veiksmažodžių su intarpu **-n-** ir formantu **-st-**, atsirandančiu esamojo laiko formose, pvz.: *kinta*, *senka smunka*; *atgimsta*, *grimzta*, *nyksta*, *rimsta*, *rūksta*, *silpsta*, *stingsta*. Tai intransityviniai veiksmažodžiai, žymintys būseną, ribojamą subjekto, neišeinančią iš jo sferos ribų, nepereinančią į išorinius objektus (Valeckienė 1998: 26).

Būdvardiniai priesagos **-ėti, -ėja, -ėjo** vediniai (*ilgėti, išžūlėti, mažėti, plokštėti, silpnėti, skystėti, tamsėti, tobulėti*) reiškia laipsnišką ypatybės atsiradimą ar didėjimą (DLKG 1996: 390), pvz: *išžūlėti* „darytis išžulesniam“, *silpnėti* „darytis silpnam“. Vadinasi, šie veiksmažodžiai žymi savaime vykstantį veiksmą, kurio metu kas nors laipsniškai keičia savo būvį; jie ir vadinami *būvio kaitos* vediniais (DLKG 1996: 390).

Patiento [P] semantinės funkcijos aktantai, suponuojami proceso pradžią bei perėjimą į naują būseną reiškiančių veiksmažodžių, sakinyje dažniausiai realizuojami vardininku bei naudininku (padalyvinėse konstrukcijose) ir priklauso negyvų daiktų, asmenų ir abstraktų leksinėms grupėms:

[P],

[P] **Nom, PartDat,**

[P] –**Anim, Hum, Abstr.**

2) Žymiai mažesnę grupę sudaro būsenos kitimo veiksmažodžiai, žymintys **proceso baigtį**, kurią patiria subjektas (*ataugti, atsistatyti, dingti* („nustoti būti, žūti, prapulti“), *baigti* (-s), *išsigristi, liautis, (nu-)mirti, sugyti, supliukšti* („susitraukti“), *susiraukšlėti, suskilti, suvešėti* („tarptai augti, tarpti, klestėti“) ir kt.), pvz.:

Vakar baigėsi karas [P], naktį įvyko paliaubos, o rytą prasidėjo taika 20. Sugyja kaulų lūžiai [P] 20. Užsitraukia žaizdos [P] 20. Julija pagalvojo, kad gal tik dabar pagaliau iš tikrųjų [ji] [P] numirė ir šitaip atrodo pomirtinis pasaulis 255.

Šiuo atveju patiento [P] funkcija sakinyje realizuojama daiktavardžio ar įvardžio vardininku, rečiau naudininku padalyvinėse konstrukcijose:

[P] **Nom, PartNom,** pvz.:

Iš veido dingo kančios grimasa [P] ir nusileidžia jam įprastinė išraiška, net ir miegant bylojanti apie beribį pasitenkinimą savimi 20. Darbo diena [P] pagaliau baigėsi 115. Džiulija [P] numirė bjauriai, bet toliau viskas privalėjo vykti švariai ir estetiškai 160. Pasibaigus laidai [P], vedėjas sugiedojo Julijai tikrą panegiriką 80.

Aptariamų veiksmažodžių suponuojamos patiento [P] funkcijos aktantai priklauso asmenims, abstraktams ir negyviems daiktams:

[P] **Hum, Abstr, –Anim,** pvz.:

Užtat taip liūdnei ir baigė [ji] [P] savaitis dienas 30. Tėvas [P] mirė tesulaukęs Kristaus amžiaus 260. Įvairovės laikai [P] baigėsi! 105. Kelionė [P] baigėsi baltame, pabrėžtinai steriliame kabinete, kokčiai dvokiančiame chloru ar kažkokiu kitu dezinfekciniu skysčiu 180. Gatvė po gatvės ataugo asfalto oda [P] ir išsigrindė aikštės [P] 20. Iš griuvėsių atsistatė namai [P] 20.

Proceso baigtumo požymių veiksmažodžiui (ypač būtojo kartinio laiko formoms) dažnai suteikia priešdėliai. Priešdėlinių vedinių pamatiniais žodžiais eina veiksmažodžiai, reiškiantys būsenos intensyvėjimą tam tikro rezultato kryptimi. Vediniai rodo, kad tas procesas yra pasibaigęs (DLKG 1996: 402) (*ataugti — augti, sugyti — gyti, supliukšti — pliukšti, susiraukšlėti — raukšlėtis, suskilti — skilti, suvešėti — vešėti*), pvz.:

Napalmu išdeginta žemė [P] bematant suvešėjo vaiskiai žalia žole ir ant kiekvieno stiebelio virpėjo po vaivorykštinių rasos lašelį 20. Tarsi tai patvirtindami, keli ką tik šviežutėliai buvę kaštonai [P] susiraukšlėjo, supliuško, suskilo 85.

Patiento [P] semantinė funkcija, numatoma proceso baigtį reiškiančių veiksmažodžių, sakinyje dažniausiai pasakoma vardininko forma ir būdinga asmenų, negyvų daiktų ir abstraktų leksinėms grupėms:

[P],

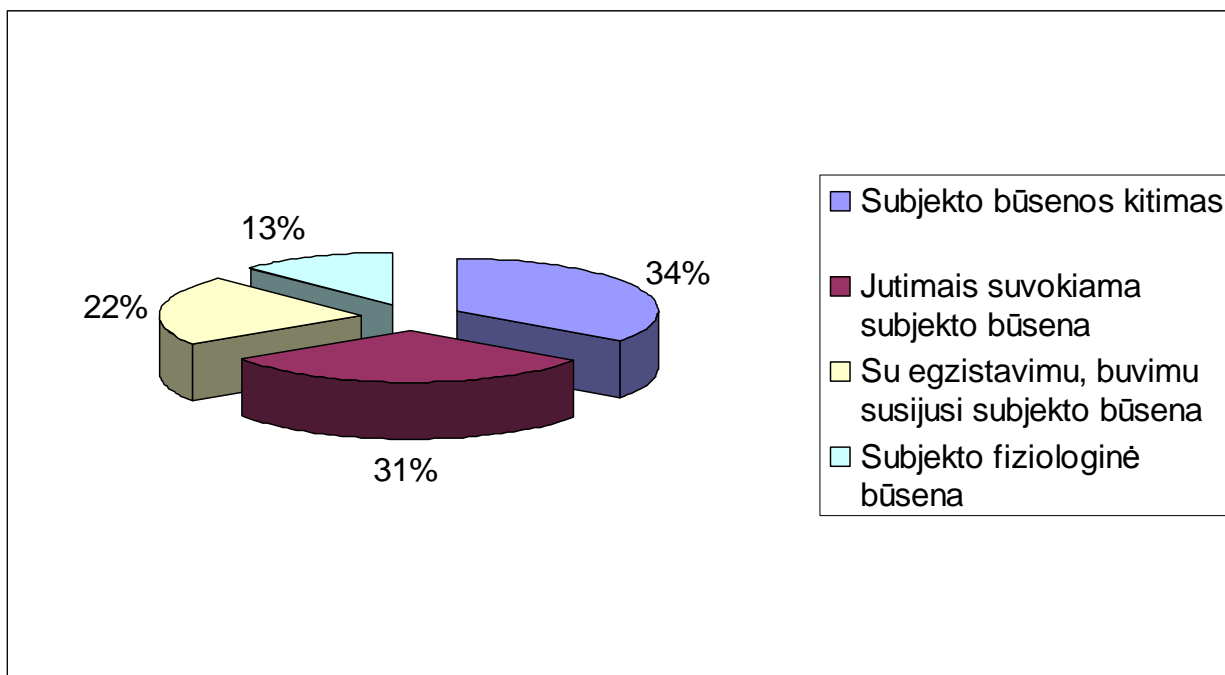
[P] Nom,

[P] Hum, –Anim, Abstr.

Taigi darbe **patientu [P]** laikoma išorinės būsenos turėtojo funkcija, būdinga tiek gyviems, tiek negyviems daiktams bei abstraktams.

Dažniausiai patiento [P] semantinę funkciją suponuoja būsenos reikšmės veiksmažodžiai, žymintys subjekto būsenos kitimą (proceso pradžią bei perėjimą į naują būseną ir proceso baigtį, kurią patiria subjektas) bei jutimais suvokiamą subjekto būseną. Taip pat dažnai patiento [P] funkciją numato būsenos reikšmės veiksmažodžiai, žymintys su egzistavimu, buvimu susijusią subjekto būseną. Mažiausią grupę sudaro subjekto fiziologinę būseną reiškiantys veiksmažodžiai. Būsenos veiksmažodžių, numatančių patiento [P] semantinę funkciją, semantinių tipų skirstymas parodytas 2 schemeje.

2 schema. Paciento [P] funkciją numatančių veiksmažodžių semantiniai tipai

Paciento [P] semantinė funkcija sakinyje paprastai realizuojama vardininku, rečiau — kiekio turinio (išskyrus veiksmažodžius, žyminčius su egzistavimu, buvimu susijusių subjekto būseną), neapibrėžto kiekio kilmininko bei naudininko formomis. Paciento [P] funkcijos sintaksinė raiška pateikta 3 lentelėje.

3 lentelė

Būsenos veiksmažodžiai, suponuojantys paciento funkciją	Paciento [P] funkcijos sintaksinė realizacija				
	Nom	NomGen	Gen	PartDat	Dat
Jutimais suvokiamos būsenos veiksmažodžiai	dažnai	retai	—	retai	—
Su egzistavimu, buvimu susijusios būsenos veiksmažodžiai	dažnai	dažnai	retai	—	—
Fiziologinės būsenos veiksmažodžiai	dažnai	—	—	—	rečiau
Būsenos kitimo veiksmažodžiai	dažnai	—	retai	rečiau	—

Patiento [P] semantinės funkcijos aktantai dažniausiai priklauso asmenų, negyvų daiktų, taip pat abstraktų leksinėms grupėms ir visai retai būdingi gyvoms būtybėms. Patiento [P] funkcijos aktantų leksinė raiška pateikta 4 lentelėje.

4 lentelė

Būsenos veiksmožodžiai, suponuojantys patiento funkciją	Patiento [P] funkcijos leksinė realizacija			
	Hum	+Anim	-Anim	Abstr
Jutimais suvokiamos būsenos veiksmožodžiai	retai	—	dažnai	dažnai
Su egzistavimu, buvimu susijusios būsenos veiksmožodžiai	dažnai	retai	dažnai	rečiau
Fiziologinės būsenos veiksmožodžiai	visada	—	—	—
Būsenos kitimo veiksmožodžiai	dažnai	—	dažnai	dažnai

2.2. Percipiento [Pcp] funkcijos samprata

Percipiento [Pcp] funkciją skiria daugelis tyrinėtojų, tik vadina ją skirtingai: užsienio mokslininkai — eksperimentu (ar eksperienceriu), lietuvių — percipientu. W. L. Chafe'as (Чейф 1975: 168) nurodo, kad eksperienceris [Eksp] yra *aktantas, kurio mąstymas ar protiniai gebėjimai yra veikiami*¹⁴. Anot J. G. Testeleco (Тестелец 2001: 213), eksperienceris — „*informacijos suvokimo gavėjas arba jausmų turėtojas*“. J. I. Saeed'as eksperimentą supranta kaip *būsenos patyrėją* (plg. Saeed 2003: 149). Lietuvių kalbininkas V. Ambrazas (Ambrazas 1986: 26) percipientą [Pcp] laiko „*psichinės būsenos turėtoju arba eksperienceriu*“. Panašiai šią funkciją apibrėžia A. Valeckienė (Valeckienė 1998: 36), ji nurodo, kad percipientas [Per] — „*vidinės psichinės būsenos patyrėjo funkcija*“. Išsamesnį apibūdinimą pateikia E. Jakaitienė (Jakaitienė 1988: 62): percipientas [Pcp] — „*psichologinės, emocinės būsenos patyrėjo funkcija, būdinga gyvoms būtybėms, suvokiančioms tikrovės dalykus, psichologiškai į juos reaguojančioms*“. Šiek tiek siauresnė N. Sližienės (Sližienė 1994: 20—21) siūloma apibrėžtis: percipientas [Pcp] — „*psichinės būsenos patyrėjo funkcija, būdinga gyvoms būtybėms,*

¹⁴ Plg.: „[...] *экспериенцер — тот, чье умонастроение или умственные процессы подвергаются воздействию*“.

suvokiančioms tikrovės dalykus, turinčioms tam tikrą nusiteikimą jų atžvilgiu, psichologiškai į juos reaguojančioms“.

Šiame darbe, remiantis N. Sližienės apibrėžimu, **percipientu [Pcp]** laikoma psichinės būsenos patyrėjo funkcija, būdinga gyvoms būtybėms, suvokiančioms tikrovės dalykus, turinčioms tam tikrą nusiteikimą jų atžvilgiu, psichologiškai į juos reaguojančioms.

2.2.1. Percipiento [Pcp] funkciją numatantys veiksmažodžiai

Percipientą [Pcp] numato percepcijos veiksmažodžiai (Sližienė 1994: 21), t.y. suvokimo veiksmažodžiai (lot. *perceptio* — suvokimas). Skirstant šiuos veiksmažodžius į semantinius tipus, remtasi A. Valeckienės (Valeckienė 1998: 38) siūloma klasifikacija ir A. Wierzbickos (Saeed 2003: 78—79 ir tt.) skiriamomis semantinėmis universalijomis. Viena iš jos siūlomų semantinių universalijų yra *mentaliniai predikatai: galvoti, žinoti, norėti, jausti, matyti, girdėti*. Darbe veiksmažodžiai, numatantys percipiento [Pcp] semantinę funkciją, skiriami į dvi dideles grupes:

- 1) su jutimais susijusią subjekto būseną žyminčius veiksmažodžius,
- 2) su mąstymu susijusią mentalinę subjekto būseną žyminčius veiksmažodžius.

1. Didesnę grupę veiksmažodžių, suponuojančių percipiento [Pcp] funkciją, sudaro veiksmažodžiai, reiškiantys **su jutimais susijusią subjekto būseną**. Galima detalesnė šios grupės klasifikacija, paremta A. Wierzbickos siūlomais mentaliniais predikatais. Šio semantinio tipo veiksmažodžiai siejami su mentaliniais predikatais *jausti, norėti, matyti, girdėti* ir pagal tai skirstomi į smulkesnius semantinius tipus:

- 1) veiksmažodžius, susijusius su mentaliniu predikatu *jausti*,
- 2) veiksmažodžius, susijusius su mentaliniu predikatu *norėti*,
- 3) veiksmažodžius, susijusius su mentaliniu predikatu *matyti*,
- 4) veiksmažodžius, susijusius su mentaliniu predikatu *girdėti*.

1) Dažniausiai percipiento [Pcp] funkciją suponuoja veiksmažodžiai, susiję **su mentaliniu predikatu *jausti*** (*abejoti, apgailestauti, baidytis* („baimintis, bijotis, vengti“), *bijoti, bjaurėtis, būgštauti* („truputį bijoti, baimintis“), *delsti* („užtęsti laiką, vilkinti“), *džiaugtis, jausti(-s), (pa-)justi, kankintis* („sielotis“), *(su-)laukti, maišytis* („mišti protui“), *mylėti, niršti, nustebti, palūkėti, pasitikėti, patikti, patirti* („gauti pajusti“), *pyktelėti, ryžtis, rūpėti, sektis, sielvartauti, susinervinti, susivaldyti* („tvardyti“), *tikėti* ir kt.), pvz.:

Šiandien, vos išengusi į redakciją, **Rita [Pcp]** tučtuojau **pajuto**, kad visi į ją dėbčioja iš padilbų, neslėpdami priešiško 85. **Ji [Pcp]** nebesitapatino su besišypsančia burtininke [...], o išvydusi kitą, išorinę, Juliją televizoriaus ekrane, **kankindavosi**, lyg matytų brokuotą visai pakenčiamo originalo kopiją 135. Taigi žiniasklaida užėmė pirmąją vietą visuose reitinguose, **vartotojai [Pcp]** ja **pasitikėjo** labiau negu Bažnyčia ar Prezidentu, o kur jau lygintis bankams, Seimui ar Ministrų kabinetui 165. Tačiau **lietuvaičiai [Pcp]** vis dar **baidėsi** psichiatrų, psichologų, psichoanalitikų ir jų siūlomų vaistų 170.

2) Rečiau percipiento [Pcp] funkciją suponuoja veiksmažodžiai, susiję su **mentalinio predikatu norėti** ((*įsi-*)geisti („labai norėti, trokšti“), *kniētėti* („rūpėti, norėtis“), *magėti* („imti norui, rūpėti“), *norėti(-s)*, *pageidauti*, *trokšti*), pvz.:

Julijai [Pcp] **norėjosi** ramybės 15. **Jam [Pcp]** **kniētėjo**, kad vėsia ir drėgna praeitimi dvelkiančiuose sostinės viduriuose kasdieną būtų randama senovės pėdsakų [...] 45. Tiesa, **ne visi [Pcp]**, įvaryti į kampą ir jame užspeisti, **trokšdavo** savo gyvenime kažką keisti 110. Tačiau užvis labiausiai **Jam [Pcp]** **magėjo**, kad visur būtų įtaisytos stebėjimo kameros 170. Dabar, praėjus trims mėnesiams po to siaubingo įvykio **Julijos motina [Pcp]** **įsigeidė**, kad būtent Tadas išbarstytų velionės pelenus 380.

3) Retai percipiento [Pcp] funkciją suponuoja veiksmažodžiai, susiję su **mentalinio predikatu matyti** (išvysti, (*pa-*) *matyti*, *pastebėti* („pamatyti, išvysti; atkreipti į ką dėmesį“), pvz.:

Užtat **ji [Pcp]** **matė**, kad kiekvienas praeivis yra apsuptas virpančios substancijos ir visa apimančiame švytėjime atrodo tarsi vandens lašas aliejuje 15. Bet **niekas [Pcp]** to **nepastebėjo** 50. Ir tik tada ant pakylės **[ji] [Pcp]** **išvydo** nedidelę sidabro spalvos urną 155. Įėjusi į salę, **Rita [Pcp]** **pamatė**, kad čia [...] tik daugybė vainikų, krepšelių ir vazų su baltomis puokštėmis 155.

4) Taip pat retai percipiento [Pcp] funkciją suponuoja veiksmažodžiai, susiję su **mentalinio predikatu girdėti** (*girdėti*, *išgirsti*), pvz.:

Ūmai **[ji] [Pcp]** **išgirdo** kažką rakinant laukujes duris, trinktelėjimą ir žingsnius koridoriuje 10. Priglaudusi veidą prie nugaros, **[aš] [Pcp]** **galėjau girdėti** vis lygesnį širdies plakimą 20. Taip pat **jis [A]** **girdėjo** už kadro skambantį minios juoką, kaip būna debiliškose komedijose 175.

Percipiento [Pcp] funkcija, suponuojama veiksmažodžiu, žyminčių su jutimais susijusią subjekto būseną, paprastai realizuojama daiktavardžio bei įvardžio vardininku ir naudininku (naudininku dažniausiai pasakomas percipientas, einantis su veiksmažodžiais, susijusiais su mentaliniu predikatu *norėti*), retais atvejais kilmininku pasyvinėse konstrukcijose:

[Pcp] Nom, Dat, Gen *partitivus*, pvz.:

Rita [Pcp] nustebo, kad su Leo taip lengvai randa bendrą kalbą 160. Tačiau lygiai taip pat Julija [Pcp] bijojo, kad tik šiukštu niekas nepažintų jos tikrosios 315. Kiekvienam [Pcp] magėjo pasijusti Didžiuoju Broliu 170. Prijaukintajai kartais tekdavo būti Puolamaja, kartais šį vaidmenį atlikdavo pati Bubastė, bet labiausiai jai [Pcp] patikdavo, kai abi kartu puldavo tą Trečią, Nematomąjį, ir jį įveikdavo 200. Daugiau nei prieš šešis šimtus metų patirtąją Jevstafijaus [Pcp] kančią galėjai matyti ir šiandien 60.

Šių veiksmažodžių numatomos percipiento [Pcp] funkcijos aktantai dažniausiai priklauso asmenų, rečiau gyvų būtybių leksinėms grupėms:

[Pcp] Hum, +Anim, pvz.:

Tačiau Julija [Pcp] jautė, kad artėja atsitraukimo, vienatvės, liūdesio ir dvasingumo (kad ir koks sulėkštėjęs būtų šis žodis) tarpsnis 145. Tada abu [Pcp] pasidžiaugė, kad šaunuolė Julija išgelbėjo savo bičiulius nuo daugybės nemalonių dalykų [...] 160. Tadas [Pcp] dar kiek palūkėjo ir grįžo namo 190. Be abejonės, rainis [Pcp] jautėsi skaudžiai, tiesiog siaubingai išduotas 30. Tačiau vienu dalyku Bubastė (katė) [Pcp] džiaugėsi: jos Prijaukintajai — Pasisavintajai — Prarastajai pagaliau atsivers tikrasis pasaulio vaizdas — be jokios žmogiškos sumaišties, tuštybių tuštybės ir suglamžyto iliuzijos šydo 70.

Percipiento [Pcp] semantinė funkcija, suponuojama veiksmažodžių, reiškiančių su jutimais susijusias mentalines būsenas, sakinyje realizuojama vardininku ir naudininku bei dažniausiai būdinga asmenims:

[Pcp],

[Pcp] Nom, Dat,

[Pcp] Hum.

2. Mažesnę grupę veiksmažodžių, suponuojančių percipiento [Pcp] funkciją, sudaro veiksmažodžiai, reiškiantys **mentalinę subjekto būseną, susijusią su mąstymu**. Šio semantinio tipo veiksmažodžiai siejami su A. Wierzbickos nurodytais mentaliniais predikatais *galvoti, žinoti* ir skiriami į du pogrupius:

1) veiksmažodžius, susijusius su mentaliniu predikatu *galvoti*,

2) veiksmažodžius, susijusius su mentaliniu predikatu *žinoti*.

1) Žymiai dažniau percipiento [Pcp] funkciją numato veiksmažodžiai, susiję **su mentaliniu predikatu galvoti** (*apsispręsti* („nutarti“), *dingtelėti* („toptelėti, kvoštelėti, smilktelėti“), *(pa)galvoti* („mąstyti, protauti, svarstyti“), *įsivaizduoti* („mintyse susidaryti vaizdą“), *išmanyti* („turėti supratimą, nutuokti“), *įtarti* („manyti, teigti nusikaltus, bloga padarius“), *manyti* („galvoti, mąstyti“), *mąstyti, nuspręsti, pagauti* („suvokti, suprasti“),

prisiminti, samprotauti, svarstyti, suprasti, suvokti („suprasti, nutuokti“), *toptelėti* („staiga ateiti į galvą“) ir kt.), pvz.:

Julija [Pcp] [...], žvelgdama į gintarinio švytėjimo persmelktą panoramą, mąstė, kad niekur pasaulyje neišvystų nieko gražesnio 15. Išeidamas iš bažnyčios [jis] [Pcp] liūdnai pagalvojo: praradęs Pitiją, daugiau nebeturės su kuo pasikalbėti apie tikėjimą ir netikėjimą 40. Žvelgdamas į veidrodį, įsivaizduodavo [jis] [Pcp] save žydru apdaru, su aureole ir didžiuliais baltais sparnais 60. Ką dvikojai [Pcp] išmano apie kačių murkimą? 130.

2) Retai percipiento [Pcp] funkciją numato veiksmoždziai, susiję su **mentalinu predikatu žinoti** (nutuokti („numanyti“), (su-) žinoti), pvz.:

Apie angelus ir arkangelus Tadas [Pcp] žinojo daugybę kvapą gniaužiančių dalykų 60. Julija [Pcp], savo gėdai, beveik nieko nenutuokė apie garsųjį talmudistą, gyvenusį Vilniuje daugiau nei prieš tris šimtus metų. Juo labiau [ji] [Pcp] nežinojo, kur ieškoti jo mauzoliejaus 355.

Percipiento [Pcp] funkcija, suponuojama veiksmoždzium, žyminčių mentalinę subjekto būseną, susijusią su mąstymu, sakinyje dažniausiai pasakoma daiktavardžių ir įvardžių vardininku, kartais naudininku:

[Pcp] Nom, Dat, pvz.:

Abu „pažeidėjai“ [Pcp] nesuprato, dėl ko kilo sumaištis, ir, didžiam pasiskundusių kaimynų nusivylimui bei atvykusių policijos pareigūnų džiaugsmui, tęsė savo veiklą 115. Todėl Julija [Pcp] nusprendė, kad jei jau kas nors ją mylės, tai mylės tokią, kokia yra 135. Ritai [Pcp] dingtelėjo, kad užrašų knygutėje, ko gera, turi šios ponios telefoną, mat kadaise ketino pas ją užsisakyti nertinį 85. Maksui [Pcp] toptelėjo, kad, Komarovičiui panorėjus, netrukus ir pats taip atrodys 120.

Šiuo atveju percipiento [Pcp] funkcijos aktantai priklauso asmenims, labai retai gyvoms būtybėms:

[Pcp] Hum, +Anim, pvz.:

Kiekvienas žmogus [Pcp] mąsto savaip ir susikuria vienintelę unikalią realybę, kitaip sakant, Realybės tunelį 105. Rita [Pcp] ilgesingai prisiminė vienintelį savo santūrios paauglystės žurnalą — „Moksleivį“ [...] 90. Žiūrėdama į sočius, bet vis vien nenumaldomo godulio perkreiptus veidus, ji [Pcp] svarstydavo, kaip jaustusi į tokią aplinką patekęs Kristus, Buda arba Mahomedas? 150. Bastetė (katė) [Pcp] šiomis liūdnomis dienomis prisimindavo savo pirmąjį pasimatymą su Pasisavintąja—Prarastąja 130. Bastetė (katė) [Pcp] puikiausiai žinojo, ko Pasisavintoji nemėgsta, kas ją erzina, varo iš kantrybės ar sukelia įsiūtį 305.

Taigi percipiento [Pcp] funkcija, suponuojama veiksmažodžių, žyminčių mentalinę subjekto būseną, susijusią su mąstymu, sakinyje paprastai realizuojama vardininku bei būdinga asmenų leksinei grupei:

[Pcp],

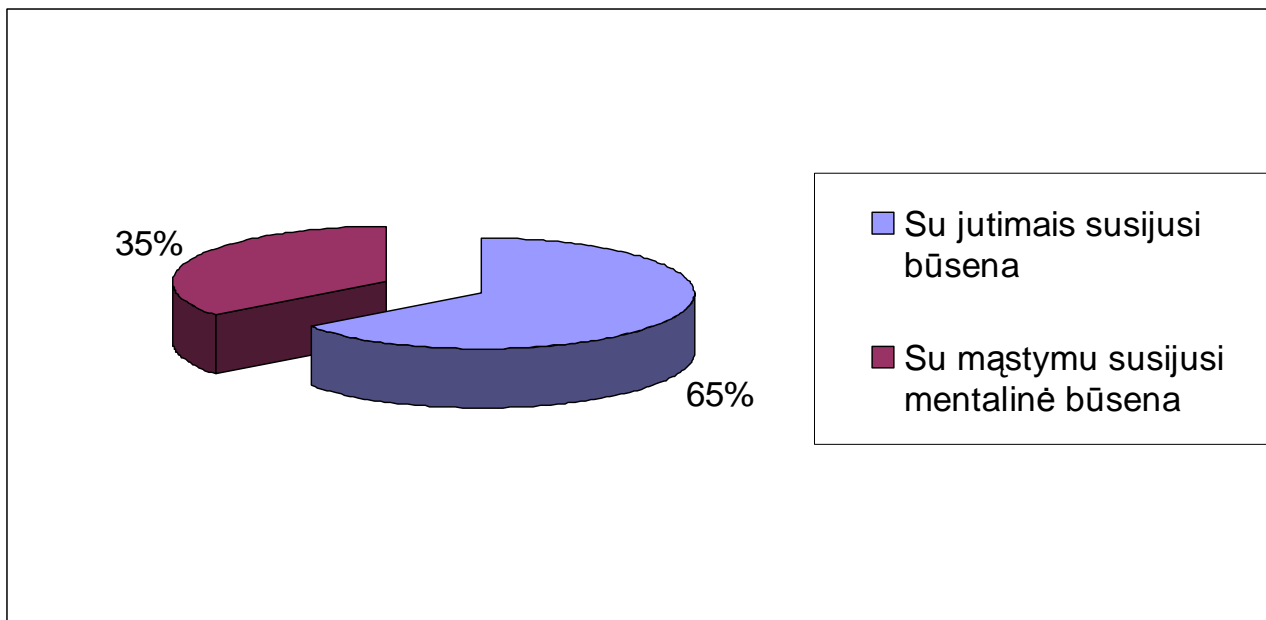
[Pcp] Nom,

[Pcp] Hum.

Percipientas [Pcp] šiame darbe apibrėžiamas kaip psichinės būsenos patyrėjo funkcija, būdinga gyvoms būtybėms, suvokiančioms tikrovės dalykus, turinčioms tam tikrą nusiteikimą jų atžvilgiu, psichologiškai į juos reaguojančioms.

Dažniausiai percipiento [Pcp] funkciją suponuoja būsenos reikšmės veiksmažodžiai, žymintys su jutimais susijusią subjekto būseną, rečiau veiksmažodžiai, žymintys mentalinę subjekto būseną, susijusią su mąstymu. Būsenos veiksmažodžių, numatančių percipiento [Pcp] semantinę funkciją, semantinių tipų skirstymas parodytas 3 schemeje.

3 schema. Percipiento [Pcp] funkciją numatančių veiksmažodžių semantiniai tipai

Percipiento [Pcp] semantinė funkcija sakinyje paprastai realizuojama vardininku ir naudininku, retai — kilmininku pasyvinėse konstrukcijose. Percipiento [Pcp] funkcijos sintaksinė realizacija pateikta 5 lentelėje.

5 lentelė

Būsenos veiksmažodžiai, suponuojantys percipiento funkciją	Percipiento [Pcp] funkcijos sintaksinė realizacija		
	Nom	Dat	Gen <small>partitivus</small>
Su jutimais susijusios būsenos veiksmažodžiai	dažnai	dažnai	retai
Su mąstymu susijusios mentalinės būsenos veiksmažodžiai	dažnai	rečiau	—

Percipiento [Pcp] funkcijos aktantai priklauso tik asmenims ar kitoms gyvoms būtybėms. Percipiento [Pcp] funkcijos leksinė realizacija pateikta 6 lentelėje.

6 lentelė

Būsenos veiksmažodžiai, suponuojantys percipiento funkciją	Percipiento [Pcp] funkcijos leksinė realizacija			
	Hum	+Anim	–Anim	Abstr
Su jutimais susijusios būsenos veiksmažodžiai	dažnai	rečiau	—	—
Su mąstymu susijusios mentalinės būsenos veiksmažodžiai	dažnai	retai	—	—

2.3. Beneficiento [B] funkcijos samprata

Beneficiento [B] funkciją taip pat skiria daugelis tyrinėtojų ir apibrėžia ją panašiai. W. L. Chafe'as (Чейф 1975: 171) beneficentu [Ben] laiko „*asmenį, kuris gauna naudos iš to, apie ką kalbama likusioje sakinio dalyje*“. Veiksmažodį tokiuose sakiniuose W. L. Chafe'as vadina „*benefektyviu (benefactive)*“, o aktantą, charakterizuojantį asmenį, — „*beneficientu*“ (ten pat: 171). J. G. Testelec (Тестелец 2001: 213) skiria *benefektyvą* — „*paprastai gyvą situacijos dalyvį, turintį iš tos situacijos naudos arba žalos*“. Panašiai šią funkciją apibrėžia E. Jakaitienė (Jakaitienė 1988: 62): beneficentas [B] — „*adresato, gavėjo, kurio naudai ar nenaudai kas*

vyksta, funkcija“. V. Ambrazas (Ambrazas 1986: 26) beneficentų [B] laiko „veiksmo ar būsenos adresatą“. Anot J. I. Saeed'o (Saeed 2003: 150), beneficentas — „aktantas, kurio naudai atliekamas veiksmas“. Panašiai teigia A. Valeckienė (Valeckienė 1998: 35—36): „beneficentas [Ben] yra turėtojo, adresato (kieno naudai atliekamas, kam skiriamas veiksmas) funkcija“. N. Sližienė (Sližienė 1994: 21) nurodo, kad beneficentas [B] — „adresato, gavėjo, turėtojo funkcija, būdinga gyvoms būtybėms, ypač asmenims, kurių naudai ar nenaudai kas vyksta, darosi“.

Beneficentų [B] šiame darbe, remiantis N. Sližienės apibrėžimu, laikoma adresato, gavėjo, turėtojo funkcija, būdinga gyvoms būtybėms, ypač asmenims, kurių naudai ar nenaudai kas vyksta, darosi.

2.3.1. Beneficentų [B] funkciją numatantys veiksmožodžiai

Beneficentą [B] suponuoja mažiausia grupė būsenos reikšmės veiksmožodžių. Skirstant juos į semantinius tipus, remtasi A. Valeckienės (Valeckienė 1998: 39, 46—47) siūloma klasifikacija. Taigi veiksmožodžiai, numatantys beneficentų [B] funkciją, žymi subjekto:

- 1) turėjimo arba neturėjimo (stoką, stygių) būseną,
- 2) gavimo būseną.

1. Dažniausiai beneficentų [B] funkciją numato veiksmožodžiai, žymintys subjekto **konors turėjimo ar neturėjimo (stokos, stygiaus)** būseną (*pakakti, prarasti, priklausyti* („būti kieno nuosavybe“), *prireikti, reikėti, sektis, stigti* („trūkti, stokoti“), (*nebe-*) *turėti*), pvz.:

Savo Realybės tunelius turi ne tik individai [B], bet ir poros [B], šeimos [B], draugijos [B], bendruomenės [B], miestai [B], tautos [B] bei valstybės [B] 105. Ši Kontoros ir Jo *veiklos sritis [B] turėjo kodinį pavadinimą Marsas—Venera* 105. *Jai [B] prireikė kremacijos* 155.

Šių veiksmožodžių suponuojama beneficentų [B] funkcija sakinyje pasakoma vardininku ir naudininku:

[B] Nom, Dat, pvz.:

Trys Kankiniai [B] prieš didžiąsias šventes būdavo perrengiami, turėjo raudonus, violetinius, juodus rūbus ir atitinkamų spalvų apavą 60. *Šiaip jau Prijaukintoji [B] turėjo nemažai katės bruožų: mėgo vienetvę ir ją atkakliai saugojo, jei jau nusprendavo ką nors esant priešu, tai visiems laikams, be jokių susitaikymų [...]* 200. *Maksui [B] reikėjo patvirtinimo, nebūtinai ranka apčiuopiamo įrodymo, jog pasaulis, kuriame gyvena, yra trimatis, tęstinis,*

turintis praeitį ir istoriją, kad tikrovė — tai ne plokščia *Matrica* 45. Tie namai **priklausė** *Bastetės motinai* [B], nesusipratimo valia pavadintai *Murkle* 130.

Šiuo atveju beneficento [B] funkcijos aktantai dažniausiai priklauso asmenims, rečiau gyvoms būtybėms, tačiau kartais ir abstraktūs dalykai suvokiami kaip beneficentas:

[B] **Hum, +Anim, Abstr**, pvz.:

Tokiam žmogui [B] parako **pakaks**, kad iki pat savo gyvenimo pabaigos keršytų visam pasauliui ir, žinoma, moterims 110. *Julijai* [B] **nestigo** jautrumo ir užuojautos, ji dažnai pagalvodavo, kokia klaiiki turėtų būti vienatvė tu, kurie siekia jos paguodos arba trokšta vien tyliai pabūti šalia 315. *Tuomet* **Bubastei (katei)** [B] **buvo** du mėnesiai 130. *Katės* [B] **neva** jo, to intelekto, **neturi** 130. Šis ryžtingas **sprendimas** [B] **turėjo** magišką galią, mat netrukus ji tapo viena šauniausių savo rato panelių [...] 135. *Jos vienatvei* [B] **reikėjo** įvykių, išpūdžių, žmonių, jausmų ir idėjų 340.

Beneficento [B] semantinė funkcija, suponuojama veiksmažodžių, žyminčių subjekto ko nors turėjimo ar neturėjimo (stokos, stygiaus) būseną, sakinyje realizuojama vardininku ir naudininku bei dažniausiai būdinga asmenų leksinei grupei:

[B],

[B] **Nom, Dat**,

[B] **Hum**.

2. Retai beneficento [B] funkciją numato **subjekto gavimo būseną** žymintys veiksmažodžiai (*gauti, pešti* („pelnyti, laimėti“), *semtis* („imti, gauti“), *užsitarnauti*), pvz.:

Tikrų ordinų bei medalių vargu ar kada [ji] [B] **užsitarnaus**, nebent kiltų *Trečiasis pasaulinis karas* ir ji būtų priešakinėse fronto linijose 85. *Rainę pasiliko sau kaip pačią gražiausią, bet iš jos* [jie] **nepešė** jokios naudos 130. Iš šių neprilygstamų tekstų *Jis* [B] **sėmėsi** įkvėpimo 170. Iš kur *jis* [B] **gauna** šio specifinio skysčio? 180. *Centrui pasirūpinus, Kontora* [B] **gavo** du įrengimus: *suicidometrą ir prie jo prijungiamą suicidatorių* 235.

Subjekto gavimo būseną žyminčių veiksmažodžių suponuojama beneficento [B] semantinė funkcija sakinyje pasakoma vardininku ir būdinga tik asmenims:

[B],

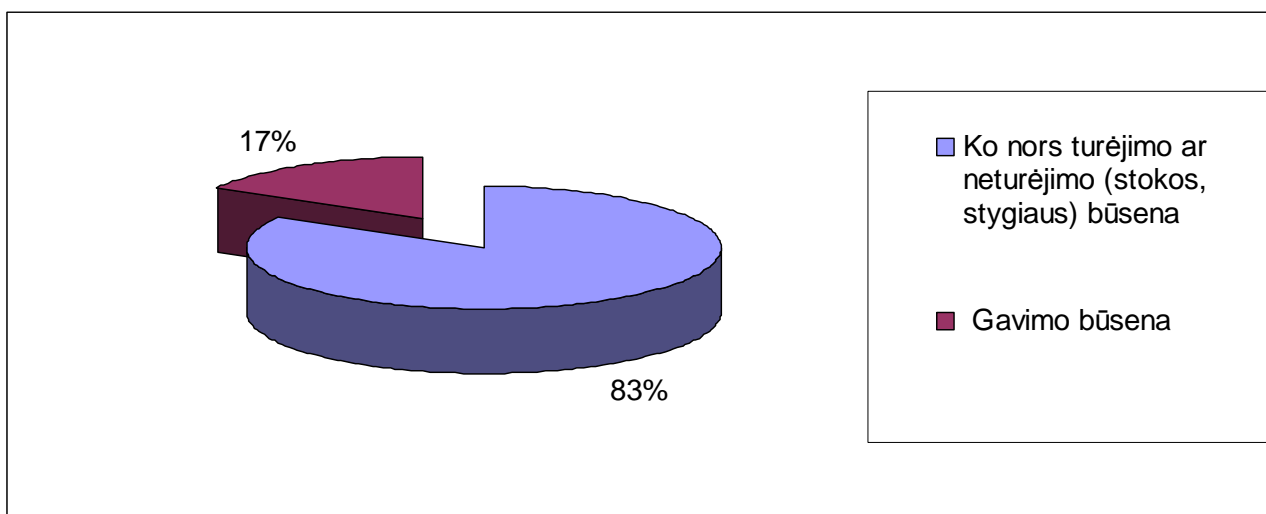
[B] **Nom**,

[B] **Hum**.

Beneficientas [B] šiame darbe apibrėžiamas kaip adresato, gavėjo, turėtojo funkcija, būdinga gyvoms būtybėms, ypač asmenims, kurių naudai ar nenaudai kas vyksta, darosi.

Beneficiento [B] funkcija dažniausiai suponuojama būsenos reikšmės veiksmažodžių, žyminčių subjekto turėjimą arba neturėjimą (stoką, stygių), retai — veiksmažodžių, žyminčių subjekto gavimo būseną. Būsenos veiksmažodžių, numatančių beneficiento [B] semantinę funkciją, semantinių tipų skirstymas parodytas 4 schemeje.

4 schema. Beneficiento [B] funkciją numatančių veiksmažodžių semantiniai tipai

Beneficiento [B] funkcija sakinyje paprastai realizuojama vardininku ir naudininku. Šios funkcijos sintaksinė raiška atvaizduota 7 lentelėje.

7 lentelė

Būsenos veiksmažodžiai, suponuojantys beneficiento funkciją	Beneficiento [B] funkcijos sintaksinė realizacija	
	Nom	Dat
Ko nors turėjimo ar neturėjimo (stokos, stygiaus) būsenos veiksmažodžiai	dažnai	dažnai
Gavimo būsenos veiksmažodžiai	visada	—

Beneficiario [B] funkcijos aktantai dažniausiai būdingi asmenų, retai kitų gyvų būtybių leksinėms grupėms. Beneficiario [B] funkcijos leksinė raiška atvaizduota 8 lentelėje.

8 lentelė

Būsenos veiksmazodžiai, suponuojantys beneficiario funkciją	Beneficiario [B] funkcijos leksinė realizacija			
	Hum	+Anim	-Anim	Abstr
Ko nors turėjimo ar neturėjimo (stokos, stygiaus) būsenos veiksmazodžiai	dažnai	rečiau	—	retai
Gavimo būsenos veiksmazodžiai	visada	—	—	—

3. SUBJEKTO RAIŠKA

Subjektas sakinyje suprantamas kaip veiksmo atlikėjas ar būsenos patyrėjas, todėl būdingiausias asmenims ir gyvoms būtybėms, rečiau negyviems daiktams ir abstraktams.

1. Sakinyje subjektas dažniausiai reiškiamas **daiktavardžio** ir **įvardžio vardininku** (a), rečiau **kilmininku** (pasyvinėse konstrukcijose, neapibrėžto kiekio¹⁵ ir neiginio kilmininku) (b) ar **naudininku** (c), kartais **bevardės giminės įvardžiu** (d), pvz:

a) *Julija [Pcp] niekaip nesuprato, ko jie visi užsispyrę klausia, ir nesumetė, ką turėtų į šį atkaklų kamantinėjimą atsakyti 370. Varpo skambesio išvaikytos varnos [A₁] klegėdamos atsiplėšė nuo juodų medžių ir kiekviena [A₁] krankdama savąją blogą pranašystę ėmė sukliuti ratus virš žalių cerkvės kupolų 55. Iš Bertos namų jie [A₁] kaip visada išėjo skyrium: pirma moteris, paskui vyras 190.*

b) *Tai pajuto tiesiog fiziškai, tarsi būtų užpulta kokio stambaus tūžmingo pasaloje tykojusio vyriškio [A₁] 25. Mamos [A₁] klausinėjamas, ką tokio baisaus susapnavo, jis visaip išsisukinėjo 190. Tada, prieš penkerius metus, Marijos žemėje knibždėjo kitų neatidėliotinų užduočių [P] 285. Sričių [P], kurios atrodė pašėlusiai įdomios, vis daugėjo, o vienas slaptas mokymas sukeldavo ratilus, pritraukiančius naujas ezoterines doktrinas 315. Vasario pradžioje Lietuvoje audrų [P] niekada nebūdavo, todėl Julija suprato, kad ši pragariška stichija siautėja tik jai vienai 255.*

c) *Prieš keletą valandų, saulei [P] tekant, stebėjau, kaip iš numirėlio vėl virsta gyvu 20. Dabar jam [B] beliko savo kailiu patirti karčių tiesą, kurią ir taip jau seniai žinojo: nuo didžiųjų nusidėjėlių nususuka visi, net arkangelai 55. Jai [Pcp] rūpėjo ne tiek būrimas ir klientų įnoriai, kiek galimybė prasibrauti iki branduolio, kuris slypi kietame išorinio gyvenimo kevale ir žmogaus vidinės būties luobe 310.*

d) *Bet ir tai [P] praėjo 75. Tai [B] sekėsi nesunkiai 290. Visa [P] dvelkė tokia idilija, kad Julija tučtuojau pamiršo, kokiam griežtam pokalbiui čia atvyko 210.*

2. Gana dažnai subjektas pasakomas **dalyvio** (kartais su priklausomais žodžiais) vardininko, rečiau kilmininko formomis, pvz.:

Kai į kambarį įėjo Jaukinamoji [A₁], Bubastė šmurkštelėjo po foteliu, apsimesdama, kad bijo, nes šitai reikalavo žaidimas 130. Būtent sužlugdytieji [P] tapdavo pačiais šauniaisiais keršytojais—naikintojais 110. Skambinusysis [A₁] nesiginčijo ir ramiai pasakė, kad dokumentą

¹⁵ Č. Grendos (Grenda 1979: 33—35) teigimu, neapibrėžto kiekio kilmininką valdo nulinė sema „kiekis“ (kiekį žymintis žodis yra neišreikštas), konstrukcijoje lieka formaliai išreikštas vien tik neapibrėžto kiekio kilmininkas. Nulinę semą „kiekis“ gali turėti konstrukcijos, kurių pagrindiniu nariu eina veiksmažodžiai *būti, daugėti, mažėti, rasti ir kt.* Tad konstrukcijos *knibždėjo užduočių* narių priklausomumas atrodytų šitaip: *knibždėjo* → ∅ → *užduočių* (plg. *knibždėjo* → *daug* → *užduočių*). Taigi šios konstrukcijos schema būtų tokia: **veiksmažodis + nulinė sema „kiekis“ + neapibrėžto kiekio kilmininkas.**

pristatys įgaliotinis 175. Retsykiais **Pasisavintoji [A₁]** stverdavo savo Savininę už pakarpos ir puldavo delnu tvatinti jos minkštus šonus tarsi koki šamanišką būgnelį 305. [...] **sukaupusieji didžiules kasdieninės laikraštienos atsargas [A₁]** kiekvieną mielą rytą **skubėdavo** pirkti šviežienos 165. Kaip visada, **nebuvo nei laimėjusių [P], nei pralaimėjusių [P]** 20. Jie net neįtarė, kad **Prarastosios [P]** išvis **nebėra** nei šiuose namuose, nei šiame mieste, nei juo labiau urnoje su pelenais 200.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, rašytoja J. Ivanauskaitė romane „Placebas“ vartoja įvardžiuotinio dalyvio formas, turinčias išskiriamąją, taip pat pabrėžiamąją funkcijas. Dažnai veikėjams, vietoj įprastų tikrinių vardų, suteikiami vardai, turintys apibendrintą, simbolinę prasmę (*Jaukinamoji, Prijaukintoji, Pasisavintoji, Pasisavintasis, Prarastoji, laimėjusieji, pralaimėjusieji, nedalyvaujantieji, sukaupusieji, sužlugdytieji* ir kt.).

3. Retai subjektas pasakomas **skaitvardžio** ir **įvardžiuotinio būdvardžio** vardininku, pvz:

*Pareigūnai buvo du. Vienas [A₁] ištiesė paviestką 175. Vienas [Pcp] grįžo namo ir apmąstė, ką regėjo 365. Svetimieji [A₁] prievartavo tylėjimo įžadus davusius Prarastosios daiktus, knisosi po jos užrašų knygutes, laiškus, sąsiuvinius su Taro kortų reikšmių ir žvaigždžių konsteliacijų aprašymais 65. Vadinasi, net **aklieji [P]**, kartą į rankas paėmę reginčiųjų laikraštį, **nebegalėjo gyventi** be šviežios spaudos 165.*

Kartais subjektas pasakomas daiktavardžio ir įvardžiuotinio būdvardžio samplaika, pvz.:

*Užtat dėl alkoholio vartojimo Marijos žemėje nebuvo jokių problemų, o **jaunoji karta [A₁]** ne be Centro pastangų sėkmingai **įjunko** į narkotikus 170.*

4. Taip pat retai subjektas reiškiamas **prielinksnių konstrukcijomis**, pvz.:

*Napalmu išdeginta žemė bematant suvešėjo vaiskiai žalia žole ir ant kiekvieno stiebelio **virpėjo po vaivorykštinį rasos lašelį [P]** 20.*

5. Subjektas sakinyje gali būti realizuojamas **įvairiomis samplaikomis**:

a) įvardžių, pvz.:

***Ji visa [P]** tiesiog **žaižaruote žaižaravo** 80. **Jis pats [A₁]** valandų valandas su koku nepažįstamuju lenkdavo bokalą po bokalo, taurelę po taurelės, idėmiai **klausydavosi** girtų išpažinčių ir kartais rasdavo neprilygstamų Marso—Veneros žanro talentų 150. **Jie abu [Pcp]** **jautėsi** tarsi atlikę ką nors tauraus ir gerbtina: pasodinę ažuoliukų giraitę, paaukoję nemenką sumą šventyklai atstatyti ar pervedę per judrią gatvę būrį aklų senūčių 185. **Jis ir pats [Pcp]** **prisiminė** sovietmečiu gyvavusius pasakojimus apie tai, kaip po pavojingiausių disidentų langais per naktis stovėdavo paslaptingi automobiliai 235.*

Įvardžių samplaiką junginyje gali atstoti vienas kuris, paprastai antrasis, jos žodis: *visa žaižaruote žaižaravo* (plg. *ji visa žaižaruote žaižaravo*), *pats klausydavosi* (plg. *jis pats*

klausydavosi), *abu jautėsi* (plg. *jie abu jautėsi*). Nuo junginių su paprastaisiais įvardžiais šie junginiai skiriasi tuo, kad juose veiksmožodis koreliuojamas ne su pasakytuoju, o su praleistuoju įvardžiu (DLKG 1996: 499).

b) įvardžių ir kitų žodžių, pvz.:

Moteris ryžtingai komandavusi elektronikai — Ištrinti! Delete! — žinoma, ir pati [Pcp] geidė susinaikinti 35. Abu „pažeidėjai“ [Pcp] nesuprato, dėl ko kilo sumaištis, ir, didžiam pasiskundusių kaimynų nusivylimui bei atvykusių pareigūnų džiaugsmui, tęsė savo veiklą 115. Iš Maskvos atvyko ansamblis „Gamajunas“, kuriame pats Tadas [A₁] kadaise giedojo 135. Buvo čia ir vienas kitas angelas [P], jau pakėlęs kruopščiai nutašytus sparnus skrydžiui į kapines 210. Todėl vieną gražią dieną Julija pati [A₁] sau pasakė, kad laikas liautis ir [...] tiesiog apversti padėtį aukštyn kojomis 210.

6. Dažnai subjektą žymi **glaudūs prasminiai vienetai**:

1) kiekį reiškiančių vardažodžių, skaitvardžių vardininkas su daugiskaitos kilmininku (a), kiekiorieveiksmiais su kilmininku (b), pvz.:

a) *Į sužydėjusias pievas sugrižo per karą kritusių gyvulių bandos [A₁] 20. Ant stalo liko artipilnis butelis ir didžiulė krūva skambinti tinkamų monetų [P] po dvi kapeikas, kurias taip mėgo vargšė Berta 190. Atsirado net keletas romantikų [P], pasišovusių tai padaryti 160. Ant sienų kabėjo žolių ryšeliai, kažkokie brėžiniai ir daugybė sparnų [P]: nuo žvirblelio iki gulbės 210. Išrinktųjų godžiai laukdavo trys milijonai vujeristų [Pcp] nuo darželinukų ligi pensininkų 170. Aplink Kauną klestėjo dešimtys amfetamino ir ekstazių fabrikėlių [P], savąja produkcija aprūpinančių ne tik Marijos žemę, bet ir Skandinaviją, Lenkiją, net motiną Rusiją 170.*

b) *Jo [P] arba jų, maksų, [P] buvo daug 120. Vėrinyje buvo daugiau nė šimtas krikštolo karoliukų [P], o jį puošė didžiulis raudonas šilko siūlų kutas 125. Reklamoje glūdėjo vis daugiau supersvarbios informacijos [P], pasąmonėn infiltruojančios pranešimus [...], verčiančios žiūrovus naujažmogiais 165.*

Tokia konstrukcija sudaryta iš dviejų narių: iš atitinkamą kiekį žyminčio žodžio, savotiško „kiekio rodiklio“ (*daug, daugybė, dešimtys, keletas, krūva* ir pan.) ir kiekio kilmininko, ir vadinama kiekio turinio kilmininku. Šios konstrukcijos struktūros schemą galima pažymėti taip: **kiekio reikšmės žodis + kilmininkas** (Grenda 1979: 33).

2) daiktavardžio ar įvardžio vardininkas su įnagininku ir prielinksniu *su* (arba jungtuku *ir*), pvz.:

Net Žvėrynas su Užupiu [P], tos paauglystėje pamėgtos vietos, kuriose anuomet žiojėjo paslaptingos paralelinių erdvių properšos, plokštėjo akims bematant ir, prarasdamos bet kokią metafiziką, virto blizgiais atvirukais 45. Maksas su Tadu [P] kiūtojo patamsyje, nejaukioje

tyloje, kurią kartkartėmis pertraukdavo krosnyje spragsinčios malkos ar katės kniauktelėjimas 50. **Velnius su Mirtimi [A₂]** tolydžio nerimastingai **dirščiojo** į rankinius laikrodžius 370. **Kartą jiedu su Julija [A₁]** juokaudami [...] **sudarė** sandorį, kad pasirūpins vienas kito laidotuvėmis 100. **Naktis ir diena [P]** **susiliejo** į viena 70.

3) daiktavardis su jam priklausančiu priedėliu, pvz.:

Laimei, namuose **atsirado jaunėlis Pranukas [P]**, kuris tuomet gebėjo užsikariauti besąlygišką aplinkinių dėmesį ir susižavėjimą 60. *Kitas kuo skubiau diegtinas dalykas buvo senio Oldoso [A₁]* **aprašytosios somos tabletės**, garantuojančios visada deramai gerą nuotaiką [...] 170. *Ikonoje* **arkangelas Mykolas [A₂]**, **iškėlęs liepsnojančią kardą**, **trypė** raudonveidį velnią ir atrodė labai priešišškai nusiteikęs 195. *Juk savo aiškiaregius turėjo ne tik demonai — Stalinas [B], Hitleris [B] ar Mao [B], bet ir gana šviesios asmenybės — Ruzveltas, Reiganas, Klintonas* 290.

Daiktavardis, kuris papildo kitą daiktavardį, gali pakeisti visą vardažodinę grupę, t.y. užimti pagrindinio daiktavardžio vietą, ir eiti subjektu. Tokia daiktavardžio funkcija vadinama apozicija (arba priedėliu) (Valeckienė 1998: 130).

4) daiktavardis su nusakomuoju kilmininku, pvz.:

Visą naktį klaikiai dardėdami lietvamzdžiais **lėkė ledo luitai [A₂]** 115. *Juos pagal talonus, kuriais galėjo naudotis kiekvienas,* **dalijo Užsakymų stalai [A₁]** 150. *Žmonių kartos [A₁]* **viena po kitos dirbo, triūsė, plūkėsi ir vaikėsi** savo žemiškųjų tikslų, kartais net išvis nesuvokdami, kad gyvena 200.

Taigi subjekto raiška įvairi: dažniausiai jis pasakomas daiktavardžio, įvardžio, įvardžiuotinio dalyvio vardininku (rečiau kilmininku ir naudininku), glaudžių prasminių vienetų konstrukcijomis, gana dažnai realizuojamas įvairiomis samplaikomis, tačiau retai reiškiamas skaitvardžio, būdvardžio vardininku ar prielinksninėmis konstrukcijomis.

IŠVADOS

1. Subjekto hiperfunkciją, suponuojamą veiksmo ir būsenos reikšmės veiksmažodžių, sudaro agento [A], patiento [P], percipiento [Pcp] ir beneficento [B] semantinės funkcijos.

2. Subjekto hiperfunkcijos apibrėžtis patikslinta kaip:

1) veiksmo atlikėjo funkcija,

2) išorinės ir vidinės būsenos turėtojo bei gavėjo funkcija.

3. Subjekto hiperfunkciją lemia predikatu einančio veiksmažodžio semantinis tipas.

3.1. Agento [A] semantinę funkciją suponuoja veiksmo reikšmės veiksmažodžiai, žymintys subjekto: 1) judėjimą; 2) fizinį materialinį veiksmą; 3) verbalinį veiksmą; 4) su bendravimu, kontaktavimu susijusį veiksmą; 5) garsus, skleidžiamus su valios pastangomis; 6) užsiėmimą kuo; 7) fiziologinį veiksmą; 8) mentalinį veiksmą.

3.2. Patiento [P] semantinę funkciją suponuoja išorinės būsenos veiksmažodžiai, žymintys subjekto: 1) jutimais suvokiamą būseną; 2) su egzistavimu, buvimu susijusią būseną; 3) fiziologinę būseną; 4) būsenos kitimą.

3.3. Percipiento [Pcp] semantinę funkciją suponuoja vidinės būsenos veiksmažodžiai, žymintys: 1) su jutimais susijusią subjekto būseną; 2) su mąstymu susijusią mentalinę subjekto būseną.

3.4. Beneficento [B] semantinę funkciją suponuoja vidinės būsenos veiksmažodžiai, žymintys subjekto: 1) turėjimo arba neturėjimo (stoką, stygių) būseną; 2) gavimo būseną.

4. Skirtingų subjekto semantinių funkcijų aktantai priklauso įvairioms leksinėms grupėms (asmenų, gyvų būtybių, negyvų daiktų ir abstraktų).

4.1. Agento [A] ir beneficento [B] funkcijų aktantai dažniausiai priklauso asmenų ir gyvų būtybių leksinėms grupėms. Rečiau agento [A] funkcijos aktantai suprantami kaip abstraktai ir negyvi daiktai, o beneficento [B] — kaip abstraktai:

[A] Hum, +Anim, Abstr, –Anim;

[B] Hum, +Anim, Abstr.

4.2. Percipiento [Pcp] funkcija būdinga tik asmenų ir gyvų būtybių leksinėms grupėms:

[Pcp] Hum; +Anim.

4.4. Patiento [P] funkcijos aktantai dažniausiai priklauso asmenų ir negyvų daiktų leksinėms grupėms, rečiau suprantami kaip abstraktai ir gyvos būtybės:

[P] Hum, –Anim, Abstr, +Anim.

5. Subjektas gali būti reiškiamas: įvairių kalbos dalių vardininku, kilmininku, naudininku, įvairiomis samplaikomis, glaudžių prasminių vienetų, prielinksnių konstrukcijomis.

5.1. Visos subjekto semantinės funkcijos sakinyje dažniausiai pasakomos įvairių kalbos dalių (daiktavardžio, įvardžio, įvardžiuotinio dalyvio ir būdvardžio, skaitvardžio) vardininku. Agento [A] funkcija, suponuojama veiksmažodžių, žyminčių subjekto užsiėmimą kuo, fiziologinį ir mentalinį veiksma, bei beneficento [B] funkcija, suponuojama subjekto gavimo būseną žyminčių veiksmažodžių, visada realizuojamos vardininku.

5.2. Percipiento [Pcp] ir beneficento [B] funkcijos dažnai realizuojamos naudininku, kitoms funkcijoms ši sintaksinė raiška nebūdinga (išskyrus pacientą [P], numatomą veiksmažodžių, žyminčių subjekto fiziologinę būseną). Naudininko raiška padalyvinėse konstrukcijose būdinga tik agentui [A] ir pacientui [P].

5.3. Kilmininku pasyvinėse konstrukcijose realizuojamos dvi — agento [A] ir percipiento [Pcp] — funkcijos.

5.4. Įvairiausia yra patiento [P] sintaksinė raiška: be vardininko, jis sakinyje realizuojamas kilmininku (neapibrėžto kiekio, neiginio kilmininku), kiekį reiškiančių vardažodžių, skaitvardžių vardininku su daugiskaitos kilmininku, prieveiksmiu su daugiskaitos kilmininku, naudininku (aktyvinėse ir padalyvinėse konstrukcijose).

5.5. Subjekto semantinių funkcijų aktantai, realizuojami vardininku, sakinyje eina veiksmiu, tad semantinis subjektas atitinka sintaksinį subjektą: $S_{sem} = S_{sin}$. Semantinių funkcijų aktantai, realizuojami kilmininku ar naudininku, sakinyje eina papildiniu, todėl semantinis subjektas atitinka sintaksinį objektą, o ne subjektą: $S_{sem} \neq S_{sin}$.

THE SUBJECT'S HYPER-FUNCTION OF THE VERBS IN THE NOVEL *PLACEBAS*

BY J. IVANAUSKAITE

Summary

The object of the research is the hyper-function of the case subject determined by verbs. Hence, the specifics of the case function is to express relation, it that the case is a syntax phenomenon; the nature of the case category is syntactic. In the paper, the cases of the Lithuanian language are analyzed in the functional aspect: from function to form.

The objective of the paper is to determine the functions comprising subject hyper-function based on semantic types of the verbs. The paper aims to emphasize a crucial role of the verb revealing its semantic relations with nouns or its equivalents which perform a subject role.

As the research shows, the hyper-function of the subject determined by action or state verbs comprises of agent's [A], patient's [P], percipient's [Pcp] and beneficiary's [B] semantic functions. The determination of the subject hyper-function is defined as the function of actor, possessor of inner and outer states and function of receiver. The hyper-function of the subject is determined by predicate, a semantic type of the verb.

Agent's [A] semantic function is defined by action verbs denoting movement of the subject, physical action, verbal action, actions related to people's communication and contacts, willfully produced sounds, occupation and physiological or mental action.

Patient's [P] semantic function is defined by verbs of outer state, denoting comprehended state of the subject senses, state related to existence, physiological state and change of states.

Percipient's [Pcp] semantic function is defined by verbs of inner state, denoting senses of the subject and mental state related to thinking.

Beneficiary's [B] semantic function is determined by verbs of inner state denoting the subject's possession, lack and reception.

The entities of various semantic functions of the subject belong to various lexical groups (people, animals, things and abstract matters). The subject in the sentence can be expressed of various parts of speech (noun, pronoun, pronominal participle, adjective and numeral) by nominative, genitive, dative in active and passive voices, by different word combination and meaningful units.

LITERATŪRA

1. AMBRAZAS, V. Lietuvių kalbos sakinio sintaksinės ir semantinės struktūros vienetai. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, Vilnius, 1986, Nr. 25, p. 4—36.
2. DLKG — *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius, 1996.
3. DLKŽ — *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 2000.
4. GREKDA, Č. Apibrėžtumo/neapibrėžtumo požymių opozicija veiksmažodžių konstrukcijose su daiktavardžiu. *Kalbotyra*, 1979, Nr. 30 (1), p. 32—38.
5. JAKAITIENĖ, E. *Leksinė semantika*. Vilnius, 1988.
6. LABUTIS, V. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius, 1998.
7. LKE — *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius, 1999.
8. SIRTAUTAS, V.; GREKDA, Č. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius, 1988.
9. SLIŽIENĖ, N. Lietuvių kalbos veiksmažodžių valentingumas ir sintaksinė klasifikacija. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, Vilnius, 1986, Nr. 25, p. 45—91.
10. SLIŽIENĖ, N. *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas*. Vilnius, 1994, T. 1; 1998, T. 2 (1).
11. ŠUKYS, J. *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartosena ir normos*. Kaunas, 1998.
12. TEKORIENĖ, D. Sintaksinė semantika, jos nagrinėjimo metodai ir žodžių junginių semantikos problemos. *Kalbotyra*, 1982, Nr. 33 (1), p. 132—139.
13. VALECKIENĖ, A. *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius, 1998.
14. VALECKIENĖ, A. Linksnis ir jo funkcijos lietuvių kalboje. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, Vilnius, 2000, Nr. 42, p. 66—104.
15. VALIULYTĖ, E. *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksiniai sinonimai*. Vilnius, 1998.
16. ЧЕЙФ. У. Л. *Значение и структура языка*. Москва, 1975.
17. ФИЛЛМОР, Ч. Дело о падеже. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1981, Вып. 10, с. 369—495.
18. ФИЛЛМОР, Ч. Дело о падеже открывается вновь. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1981, Вып. 10, с. 496—530.
19. HELBIG, G. *Probleme der Valenz und Kasustheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.
20. SAEED, J. I. *Semantics*. USA: Blackwell Publishing, 2003.
21. ШАРКА, Г. Системные связи лексико—семантической группы глаголов передвижения. *Leksikos ir sintaksės klausimai*, Šiauliai, 1974, p. 90—95.
22. ТЕСТЕЛЕЦ, Я. Г. *Введение в общий синтаксис*. Москва, 2001.

23. VALEIKA, L. *An Introductory course in semantic syntax*. Vilnius, 1998.
24. ЗВЕГИНЦЕВ, В. Зарубежная лингвистическая семантика последних десятилетий. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1981, Вып. 10, с. 5—32.

ŠALTINIAI

IVANAUSKAITĖ, J. *Placebas*. Vilnius, 2003.

SUTRUMPINIMAI

A	— agentas
Abstr	— abstraktusis dalykas
+Anim	— gyva būtybė
–Anim	— negyvas daiktas
B	— beneficentas
Dat	— naudininkas
Gen	— kilmininkas
Gen _{partitivus}	— kilmininkas (pasyvinėje konstrukcijoje)
Hum	— asmuo (t. p. asmenų kolektyvas, įstaiga ir pan.)
Nom	— vardininkas
NomGen	— kilmininkas su priklausomu vardininku
PartDat	— padalyvinė konstrukcija
Pcp	— percipientas
S _{sem}	— semantinis subjektas
S _{sin}	— sintaksinis subjektas